

FOGARASI MIHÁLY – MÁTHÉ IZABELLA

A „tudás átka” és a nyomozati cselekmények¹

Érzelmi tényezők hatása

a rendőrök perceptuálisperspektíva-felvételére

A kutatás annak a kérdésnek a megválaszolását tűzte ki céljául, hogy a súlyos morális megítélésű bűncselekmények felderítése során a vallomásokot felvevő hivatalos személyekben a cselekménnyel és annak érintettjeivel összefüggésben esetlegesen megjelenő néhány kategoriális érzelmi minőség – így elsősorban az *indulati háttérű felháborodás, a meglepetés, a zavarodottság* valamint a *kíváncsiság* hatására a személyek *perceptuálisperspektíva-felvétele a gyanúsított perspektívájától elmozdul-e a saját, egocentrikus perspektívájuk irányába*.

A valós, tehát helyes vélekedés másoknak tulajdonításának (ez eltérő lehet a megítélő saját vélekedésétől) alapfeltétele, hogy a megítélő személy képes legyen a partner – kutatási célunk szempontjából: a gyanúsított – perspektíváját felvenni. A másik ember perspektívájának megfelelő felvétele az elmélet² adekvát működésének egyik elemi feltétele. A szociális alkalmazkodást lehetővé tevő egyik alapvető képességről van szó. Üzenetei megfogalmazásakor már a kétéves kisgyerek is képes figyelembe venni azt, hogy üzenetének címzettje mit tud, vagy nem tud³.

Különbséget teszünk *perceptuális*-, valamint *fogalmi* perspektíva felvétel között⁴. perceptuálisperspektíva-felvételkor a megfigyelő a másik személy-

1 A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett *Ludovika Kiemelt Kutatóműhely* működése során, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

2 Például David Premack – Guy Woodruff: Does the chimpanzee have a “theory of mind”? *Behaviour and Brain Sciences*, no. 4, 1978, pp. 515–526.; Heinz Wimmer – Josef Perner: Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children’s understanding of deception. *Cognition*, no. 13, 1983, pp. 103–128.

3 Például Henry M. Wellman – Jacques D. Lempers: The naturalistic communicative abilities of 2 year olds. *Child Development*, no. 48, 1977, pp. 1052–1057.

4 Például Simon Baron-Cohen: Social and pragmatic deficits in autism: cognitive or affective? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, no. 18, 1988, pp. 379–402.; Robyn Langdon – Max Coltheart: Visual perspective-taking and schizotypy: evidence for a simulation-based account of mentalizing in normal adults. *Cognition*, no. 82, 2001, pp. 1–26.

nek a megfigyelővel egyidejűleg történő észleléséből eredő vélekedést/tudást tulajdonít. Mindez történhet a másik fél helyzetével megegyező vagy attól eltérő perspektívából. A fogalmi szintű perspektíva felvétel keretében nem közös, „online” észlelésből vagy egyáltalán nem is észlelésből eredő tudást vagy vélekedést tulajdonítunk másoknak. Ennek a vélekedéstulajdonításnak az alapja lehet a következtetésből vagy elbeszélésből származó információ (tudás).

*Egocentrikusperspektíva-felvételről*⁵ beszélünk, amikor megítéljük, hogy egy másik személy aktuálisan milyen mentális tartalmakkal bírhat (tudás, vélekedés, vágy, szándék, érzelem). A megítélő a saját nézőpontjára, észleléseire, következtetéseire – egyszóval tudására – hagyatkozik, abból indul ki. Figyelmen kívül hagyja a másik embernek a sajátjától eltérő helyzetét, állapotát, információszerezési lehetőségeit. Így téves következtetésekre juthat a partner valós mentális tartalmairól.

Mindazon esetekben, amikor az egocentrikusperspektíva-felvétel a másik személy informáltsága, ismeretei – azaz a vélekedései – kapcsán jelenik meg, a „tudás átka”⁶ jelenségével állunk szemben. A tudás átka nem más, mint a saját tudásunk irányában létrejövő elfogultság. A megítélő ilyenkor a számára rendelkezésre álló információkból indul ki, azt feltételezve, hogy amit ő tud, azt a másoknak is biztosan tudnia kell.

Értelmezésünkben különbséget teszünk a teljes mértékben előálló (szokásosan használt) egocentrikusperspektíva-felvétel fogalma, valamint az *egocentrikus irányba eltolódott* perspektíva felvétel jelensége között. Utóbbiról akkor beszélünk, ha a partnernek vélekedést tulajdonító személy e tudatelméleti funkció során *nagyobb arányban – de nem teljes egészében – támaszkodik a saját tudására, mint a partner lehetséges informáltságára*. Következésképpen az egocentrikus jellegű perspektíva felvétel jelenségét graduális

⁵ Jean Piaget – Bärbel Inhelder: The child's conception of space. Routledge–Kegan Paul, London, 1956; Simon Baron-Cohen – Alan M. Leslie – Uta Frith: Does the autistic child have a “theory of mind”? Cognition, no. 21, 1985, pp. 37–46.; Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: Limits on theory of mind use in adults. Cognition, no. 89, 2003, pp. 25–41.; Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Jason S. Brauner: Taking perspective in conversation: The role of mutual knowledge in comprehension. American Psychological Society, vol. 11, no. 1, 2000, pp. 32–38.; Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Timothy S. Paek: Definite reference and mutual knowledge: Process models of common ground in comprehension. Journal of Memory and Language, no. 39, 1998, pp. 1–20.; Susan A. J. Birch – Paul Bloom: Understanding children's and adults' limitations in mental state reasoning. Cognitive Sciences, vol. 8, no. 6, 2004; Susan A. J. Birch – Paul Bloom: The Curse of Knowledge in Reasoning About False Beliefs. Psychological Science, vol. 18, no. 5, 2007

⁶ Colin Camerer – George Loewenstein – Martin Weber: The curse of knowledge in economic settings: an experimental analysis. Journal of Political Economy, no. 97, 1989, pp. 1232–1254.

természetűnek tartjuk. Kezdőpontját az a konstelláció jelöli ki, amikor a vélekedést tulajdonító a partner tudásával szemben éppen csak, de már inkább a saját tudására hagyatkozik, míg a dimenzió másik pólusát a teljes mértékben egocentrikusperspektíva-felvétel határozza meg. Így a „tudás átka” előfordulásait sem tekintjük egyfajta minden vagy semmi alapon szerveződő jelenségnek, hanem a saját tudás helyzetről helyzetre változó és/vagy személytől függő, valamekkora mértékben jelentkező „átkának”.

Az egocentrikusperspektíva-felvétel – közte a „tudás átka” jelenség – veszélye általában a bűnüldözési tevékenység, de különösen a vallomások felvétele során van jelentős mértékben jelen. Hatása adott esetben súlyos lehet, megalapozatlan szakmai döntésekhez, téves ténymegállapításokhoz vezethet.

A kihallgató tudja, hogy ő maga mit észlelt/tud a valóságról, és nemegyszer tudja azt is, amit a kihallgatott tud és észlelt. Döntő jelentőségű kérdés, hogy ha a nyomozó valóságról alkotott tudása valóság-hű (helyes), ám tudhatja, hogy az ügy érintettjei nem lehetnek birtokában ilyen információnak (tévesen vélekednek vagy nem informáltak), akkor a nyomozó annak megállapítása érdekében, hogy valójában mit tudhat/észlelhetett a gyanúsított vagy a tanú, képes-e a másik személy perspektíváját felvenni, vagy – tévesen – a saját perspektívájára hagyatkozik-e. Utóbbi fejlemény a perspektíva-felvétel torzulását és ezen keresztül a másik személy nem valóság-hű vélekedésének a figyelmen kívül hagyását idézi elő. Mindez pedig a vallomások tartalmának téves értelmezéséhez vezethet, az előadottak tévesként vagy megtévesztésként való címkézését valószínűsíti. Ennek következtében már nem meglepő, ha a nyomozó a tanút hazugnak, egy ártatlan gyanúsítottat bűnösnek tart.

Azonban látnunk kell, hogy a kihallgatási szituációk során döntően a fogalmi perspektíva-felvétel jelenségével állunk szemben. Ennek az a magyarázata, hogy a tanú vagy a gyanúsított a kihallgatás során nem az észlelésével egyidejűleg ad számot tapasztalatairól, tudásáról. Hiszen ők mind egy már megtörtént eseményről, történésről szóló beszámolót tárnak a nyomozó elé – vagyis a nyomozók részéről fogalmi szinten történik a perspektíva-felvétel. A *perceptuálisperspektíva-felvétel* egyéb nyomozati cselekmények kapcsán, így elsődlegesen a *felismerésre bemutatás*, továbbá a *bizonyítási kísérlet* folyamata során érhető tetten.

Bár *Keysar és munkatársai*⁷ arra mutatnak rá, hogy a perceptuális-, valamint a fogalmi perspektíva-felvétel neurális mechanizmusai nem feltétlenül esnek egybe. A vizuális modalitású perceptuális perspektíva felvételét a tudatelméleti

⁷ Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: i. m.

rendszer működésén kívül eső, azt nem igénylő téri forgatás mechanizmusával tartják értelmezhetőnek⁸. Mégis, éppen az előbbi szerzők⁹ két kutatásának eredményeiből derült ki, hogy az egymásnak megfeleltethető kísérleti elrendezések mellett *nem volt különbség a perceptuális- és a fogalmi perspektíva felvétel egocentrikus alakulása között*. Mind a fogalmi, mind a perceptuálisperspektíva felvételt megcélzó kísérleteikben kontroll alatt tartott ugyanazon két-két, de egymástól független változó eredményei is messzemenően hasonlóan alakultak. Mindez nem mond ugyan ellent annak, hogy más-más neurális rendszer feleljen a perceptuális, valamint a fogalmi perspektíva felvételéért. Ám, ha ez lenne is a helyzet, Keysar és munkatársai eredményeiből következően e rendszerek nagy valószínűséggel egymással megegyező kimenetelhez vezethetnek.

A bemutatandó kísérletünkben a perspektíva felvételére kritikus inger megválasztásakor – egyéb szempontokon túl – mégis azért döntöttünk az auditív modalitás mellett, hogy a vizsgálandó jelenség bizonyosan a tudatelméleti funkciókon belül maradván legyen értelmezhető.

Keysar és munkatársainak eredményei alapján kézenfekvőnek tűnik az az összefüggés, hogy ha egy adott helyzetben a „tudás átka” a perceptuálisperspektíva-felvétel sikertelensége miatt jelenik meg, akkor okkal feltételezhetjük, hogy egy azzal analóg szituációban a fogalmi perspektíva felvétel szintén egocentrikus jelleget ölthet. Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy ha egy bűnügyi nyomozó perceptuálisperspektíva-felvétele egocentrikusnak bizonyul, ez a fejlemény magában rejtse annak eshetőségét, hogy a kihallgatási szituációk során dominánsan jelenlévő fogalmi perceptuálisperspektíva-felvétele ugyanúgy elfogult legyen.

A felnőttkori egocentrikusperspektíva-felvétel alakulását befolyásoló tényezők kutatása már az eddigiek során is számos, annak elfogultságához vezető tényezőt tárt fel¹⁰.

8 Simon Baron-Cohen: Social and pragmatic deficits in autism: cognitive or affective? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, no. 18, 1988, pp. 379–402.; Robyn Langdon – Max Coltheart: i. m.

9 Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Jason S. Brauner: i. m.; Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: i. m.

10 Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: i. m.; Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Jason S. Brauner: i. m.; Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Timothy S. Paek: Definite reference and mutual knowledge: Process models of common ground in comprehension. *Journal of Memory and Language*, no. 39, 1998, pp. 1–20.; Daniel R. Ames: Inside the mind-reader’s toolkit: projection and stereotyping in mental state inference. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 87, 2004, pp. 340–353.; Nicholas Epley – Boaz Keysar – Leaf van Boven – Thomas Gilovich: Perspective taking as egocentric anchoring and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 287, 2004, pp. 327–339.; Adam D. Galinsky – Joe C. Magee – M. Ena Inesi – Deborah H. Gruenfeld: Power and perspectives not taken. *Psychological Science*, no. 17, 2006, pp.

Legújabbban egyes kategoriális érzelmek perspektíva-felvételre gyakorolt hatása került a kutatások homlokterébe. A kérdésfeltevésünk szempontjából leginkább releváns két empirikus munka¹¹ egybehangzó megállapítása szerint *a düh nincs hatással az egocentrikus perceptuális perspektíva felvételére. Todd és munkatársai*¹² kutatása egyúttal arra is rávilágított, hogy a dühhöz hasonlóan az undor sem áll összefüggésben az egocentrikusperspektíva-felvétellel. Ezzel szemben az állapotszorongás és a meglepetés érzelmi minőségei növelik a saját nézőpont alkalmazásának valószínűségét.

Vizsgálatunk közvetlenül épít két, nemrég befejezett kutatás eredményeire. Az első kísérleti munkából¹³ kiderült, hogy a morális megítélés szerint relatíve csekélyebb, illetve nagyobb súlyúnak tekintett bűncselekmények – bolti lopás szemben a pedofil elkövetéssel – fiktív kontextusában miként alakul a perceptuálisperspektíva-felvétel. A „bolti lopás” feltétel a kontrollcsoporttal összehasonlítva – amelynél egyik feltétel sem volt jelen –, sem a szakértőkből álló nyomozói csoport, sem a laikus személyek auditív modalitású perceptuálisperspektíva-felvételére nincs hatással. Ezzel szemben a „pedofil” feltételben részt vevő nyomozók és laikus civilek *perceptuálisperspektíva-felvétele a kontrollcsoporthoz viszonyítva egyaránt szignifikánsan egocentrikusabb* lett, vagyis eltolódott a saját észlelői perspektívájuk irányába.

1068–1074.; Susan A. J. Birch – Paul Bloom (2007): i. m.; Susan A. J. Birch – Paul Bloom (2004): i. m.; Shali Wu – Boaz Keysar: Cultural effects on perspective taking. *Psychological Science*, 18, 2007, pp. 600–606.; Fenna M. Krienen – Pei Chi Tu – Randy L. Buckner: Clan mentality: Evidence that the medial prefrontal cortex responds to close others. *Journal of Neuroscience*, no. 30, 2010, pp. 13906–13915.; Shuhong Lin – Boaz Keysar – Nicholas Epley: Reflexively mindblind: Using theory of mind to interpret behavior requires effortful attention. *Journal of Experimental Social Psychology*, no. 46, 2010, pp. 551–556.; Kenneth Savitsky – Boaz Keysar – Nicholas Epley – Travis Carter – Ashley Swanson: The closeness communication bias: Increased egocentrism among friends versus strangers. *Journal of Experimental Social Psychology*, no. 47, 2011, pp. 269–273.; Andrew R. Todd – Karlene Hanko – Adam D. Galinsky – Thomas Mussweiler: When focusing on differences leads to similar perspectives. *Psychological Science*, no. 22, 2011, pp. 134–141.; Dana Schneider – Rebecca Lam – Andrew P. Bayliss – Paul E. Dux: Cognitive load disrupts implicit theory-of-mind processing. *Psychological Science*, no. 23, 2012, pp. 842–847.; Jennifer R. Overbeck – Vitaliya Droutman: One for all: Social power increases self-anchoring of traits, attitudes, and emotions. *Psychological Science*, no. 24, 2013, pp. 1466–1476.; Shali Wu – Dale J. Barr – Timothy M. Gann – Boaz Keysar: i. m.

11 Henryk Bukowski – Dana Samson: Can emotions influence level-1 visual perspective taking? *Cognitive Neuroscience*, 2015, pp. 1–10.; Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: Anxious and Egocentric: How Specific Emotions Influence Perspective Taking. *Journal of Experimental Psychology*, vol. 144, no. 2, 2015, pp. 374–391.

12 Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: Anxious and Egocentric: How Specific Emotions Influence Perspective Taking. *Journal of Experimental Psychology*, vol. 144, no. 2, 2015, pp. 374–391.

13 Fogarasi Mihály – Gerzsenyi Egon – Varga Laura Csilla: A morálisan elítélt viselkedésmódok perspektíva-felvételre gyakorolt hatásai rendőrök és civilek körében. Megjelenés alatt.

Mivel a pedofília morálisan súlyosabb megítélés alá esik, önként adódik a felvetés: lehetséges, hogy a bolti lopás esetéhez képest a kísérleti személyek jelentősen intenzívebb felháborodása (morális alapú dühe) okozhatta az előbbi feltétel mellett tapasztalt perspektíva-felvételi eltolódást? Azonban a személyek által átélt érzelmeket és azok intenzitását nem tartották kontroll alatt, ezért e kísérlet eredményeire alapozva a kérdésre válasz nem adható.

A második kísérlet¹⁴ az elrendezést megtartva, a két kísérleti feltétel – vagyis bolti lopás-vád, illetve pedofilvád – által kiváltott érzelmekre és azok intenzitására kérdezett rá. Kiderült, hogy a két feltételben a résztvevők ugyanazon négy érzelmi minőség élménybeli felbukkanásáról számoltak be, amelyek a következők voltak: *felháborodás, meglepetés, kíváncsiság, zavarodottság*.

Az említett két kísérlet eredményei természetesen nem bizonyítják, hogy a szóban forgó érzelmek valamelyike vagy azok kombinációi lehetnének felelősek az első kísérlet „pedofil” feltétele során tapasztalt egocentrikus irányú perceptuális-perspektíva-felvételi eltolódásért. Ehhez arra lenne szükség, hogy a „tudás átka”, valamint a kérdéses érzelmi minőségek intenzitás-változói között esetlegesen meglévő kapcsolatot igazoljuk. Jelen munkánk éppen e lehetséges összefüggések feltárására irányul.

Úgy gondoljuk, a Todd és munkatársai¹⁵ által feltárt empirikus bizonyíték alapján joggal feltételezhető, hogy mind a *meglepetés*, mind a *zavarodottság* szerepet játszon a vizsgálni tervezett perceptuális-perspektíva-felvétel egocentrikus irányba történő elmozdításában. Az összefüggés várható megjelenésére Todd és munkatársainak a kognitív értékelési elmélet¹⁶ bizonyossági/bizonytalansági értékelő dimenziójából kiinduló értelmezésük alapján számíthatunk. Ahogyan azt a szerzők a *meglepetés*, valamint az *állapotszorongás* egocentrikus-perspektíva-felvételre irányuló hatásával kapcsolatban meggyőzően kifejtették, e két érzelmi minőség megjelenésével együtt járó bizonytalansági komponens redukálása ösztönzőleg hat az emberre: tehát a számára nagyobb biztonságot eredményező saját tudására hagyatkozva, a rendelkezésére álló, általa birtokolt információkra alapozza annak megítélését,

¹⁴ Fogarasi Mihály kézírata.

¹⁵ Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

¹⁶ Ira J. Roseman: Cognitive determinants of emotions: A structural theory. In: Philip Shaver (ed.): Review of Personality and Social Psychology: Emotions, relationships, and health. 1984, pp. 11–36.; Craig A. Smith – Phoebe C. Ellsworth: Patterns of cognitive appraisal in emotion. Journal of Personality and Social Psychology, no. 48, 1985, pp. 813–838.; Andrew Ortony – Gerald L. Clore – Allan M. Collins: The cognitive structure of emotions. Cambridge University Press, New York, 1988; Richard S. Lazarus: Emotion and adaptation. Oxford University Press, New York, 1991

hogy egy másik személy vajon mit tudhat, és mit nem. E mechanizmus természetes következményeképpen előáll az egocentrikusperspektíva-felvétel, az elfogult vélekedéstulajdonítás. A *zavarodottság* élményének a bizonyossági/bizonytalansági értékelő dimenzió belül elfoglalt helyzetével összefüggésben – tudomásunk szerint – empirikus bizonyítékok nem állnak rendelkezésre. Mégis, talán joggal feltételezhető, hogy ezt az érzelmi állapotot nagy valószínűséggel szintén jelentős bizonytalansági élményösszetevő jellemezheti.

A *felháborodás* egocentrikus jellegű perspektíva-felvételre gyakorolt lehetséges hatása viszont összetettebb probléma. *Ask és Granhag*¹⁷ kísérletükben egy nyomozókból összeállított minta személyeit dühös állapotba hozták. A dühös résztvevők a gyanúsított kilétét érintő prekonceptiójukat megcáfoló fültanú vallomását figyelmen kívül hagyták. Annak ellenére tették ezt, hogy e tanú a kísérleti elrendezésből következően vallomását kiváló, hitelt érdemlő észlelési helyzetében tapasztaltak alapján tette meg – vagyis kiváló észlelési perspektívát foglalt el. Mivel a düh együtt járt a tanú észlelését meghatározó helyzeti tényezők ignorálásával, ezért az eredményt úgy értelmezhetjük, hogy a tanúvallomás megbízhatóságának megítélésekor a kísérlet *dühös nyomozói nem voltak hajlandók, képesek a tanú eredeti észlelési perspektíváját felvenni*. Megjegyzendő, hogy mivel a kísérlet kérdésfeltevése nem a saját vs. a másik perspektíva-felvételének kontrollálására irányult, így a nyomozók saját perspektíva-felvétele a kísérletben nem volt értelmezett. Ebből adódóan az Ask és Granhag által kapott negatív eredmény a perspektíva-felvétel problematikájával összefüggésben csak részleges támpontot nyújt.

Az imént két olyan kutatási fejleményre hivatkoztunk¹⁸, amelyek azt az álláspontot támogatják, amely szerint a düh élménye nem gyakorol érdemi hatást az egocentrikusperspektíva-felvételre. Ezzel szemben Ask és Granhag¹⁹, valamint Fogarasi és munkatársai²⁰ eredményei arra utalhatnak, hogy a morális felháborodás, düh bizonyos körülmények fennállása esetén jelentős hatást fejthet ki e jelenségre. Kérdés, hogy melyek lehetnek ezek a körülmények. A következőkben az előbbi és utóbbi, hivatkozott kísérletek elrendezéseinek egy lényegi eltérést megtestesítő mozzanatára szeretnénk rávilágítani.

17 Karl Ask – Par Anders Granhag: Hot Cognition in Investigative Judgments: The Differential Influence of Anger and Sadness. *Law & Human Behavior*, no. 31, 2007, pp. 537–551.

18 Henryk Bukowski – Dana Samson: i. m.; Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

19 Karl Ask – Par Anders Granhag: i. m.

20 Fogarasi Mihály – Gerzsenyi Egon – Varga Laura Csilla: i. m.

Vegyük figyelembe, hogy mindkét kutatás a sejtésünknek ellentmondó eredményeket mutat fel²¹, vagyis szerintük nincs düh/egocentrikus perceptuálisperspektíva-felvételi összefüggés. E kutatások során azonban az indukált düh perspektíva felvételre gyakorolt hatását egy az indukciós fázisra követhető, de önmagában *dühöt már nem generáló tesztszakaszban* kontrollálták. A tesztfázis ingeranyagának jelentése tehát a düh kontextusában irreleváns volt. Az Ask és Granhag nevéhez köthető kísérletben²² a személyeket szintén az indukciós technika alkalmazásával hozták dühös állapotba. Ám a másik (a „tanú”) perspektívájának felvételére vagy éppen annak elutasítására a kritikus kísérleti fázis fiktív helyzete és szereplői a nyomozók által átélt düh szempontjából lényegi relevanciával bírtak. Fogarasiék hivatkozott első kísérletében pedig fontos elem, hogy az érzelemindukciós és a tesztszakasz nem különült el egymástól, mivel a keletkező érzelmeket maga a tesztszakasz hozta létre. A kísérleti személyek testközelből hallották, amint a pedofília vádját és az erre vonatkozó bizonyíték létezéséről szóló információt a „vádoló” személy odakiáltja a tőle távol és erősen zajos helyen álló, általa „megvádolt” társának. A résztvevőktől a jelenet megtekintése után arra kért választ, hogy szerintük a „megvádolt” személy mekkora valószínűséggel hallhatta meg a felé küldött üzenetet. Ebben az elrendezésben a résztvevőknek *éppen annak a személynek a perspektíváját kellett (volna) felvenniük, aki a bennük esetlegesen keletkezett morális felháborodásért közvetlenül felelt.*

*Goldberg és munkatársai*²³, valamint *Lerner és munkatársai*²⁴ mutattak rá arra, hogy a morális indíttatású *düh* a bizonytalan, illetve a kétértelmű helyzetekben egyrészt megnöveli a bűnösségtulajdonítás tendenciáját. Másrészt, ha a személyek úgy tudják/ítélik meg, hogy a bűnös kibújt vagy kibújhat a felelősségre vonás alól, akkor ez a konstelláció egyúttal *a büntetési hajlandóságot is erősíti*²⁵.

Mind Bukowski és Samson²⁶, mind Todd és munkatársai²⁷ kísérleti elrendezésében a résztvevőknek olyan – fiktív – személyek perceptuális perspek-

21 Henryk Bukowski – Dana Samson: i. m.; Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

22 Karl Ask – Par Anders Granhag: i. m.

23 Julie H. Goldberg – Jennifer S. Lerner – Philip E. Tetlock: Rage and reason: the psychology of the intuitive prosecutor. *European Journal of Social Psychology*, no. 29, 1999, pp. 781–795.

24 Jennifer S. Lerner – Julie H. Goldberg – Philip E. Tetlock: Sober second thought: The effects of accountability, anger, and authoritarianism on attributions of responsibility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, no. 24, 1998, pp. 563–574.

25 Julie H. Goldberg – Jennifer S. Lerner – Philip E. Tetlock: i. m.

26 Henryk Bukowski – Dana Samson: i. m.

27 Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

tíváját kellett felvenniük, akik semmilyen oksági összefüggésbe sem voltak hozhatók a kísérleti személyekben korábban indukált dühös állapottal. Ezért nem volt várható, hogy akár a bűnösségtulajdonítási tendencia, akár a fokozott büntetési hajlandóság megjelenjen. A büntetésre irányuló esetleges vágyuknak nem voltak adekvát célszemélyei.

Ezzel szemben a Fogarasi és munkatársai által végzett kutatás pedofilvád feltételében kapott egocentrikus perceptuálisperspektíva-felvételi eredményt hipotetikusan értelmezhetjük e büntetési tendencia aktiválódásával. Lehetségesnek tartjuk, hogy a dühös résztvevők számára már maga az a tudat, hogy a pedofilával megvádolt személy legalább *tudjon (meghallja) arról, hogy van/lehet ellene bizonyíték, már önmagában büntetésértékű*. A dühös kísérleti személyek szeretnék azt hinni, hogy a bűnös legalább ettől rosszul érzi magát – azaz bűnhődik. Feltételezésünk szerint a morális felháborodásukkal együtt járó büntetési tendenciájuk kielégítése érdekében a résztvevőknek azt szükséges vélelmezniük, hogy a címzetthez nagyobb valószínűséggel jutott el a vádat megfogalmazó üzenet. Mindez az egocentrikus jellegű, tehát a saját észlelői pozíciót közelítő perspektíva felvételén keresztül valósulhat meg.

Figyelembe véve az imént elemzett kísérleti eredményeket, azt vélelmezük, hogy a *morális felháborodás* formájában tapasztalt düh élménye ugyan a szituációtól függetlenül nem; ellenben *jól definiálható jellemzőkkel leírható helyzetekben hozzájárulhat az egocentrikus perceptuálisperspektíva-felvétel megjelenéséhez*.

Mindamellet, várakozásunk szerint az előzetes kutatásunk során szintén azonosított *kíváncsiság* élménye az eddig elemzett érzelmi minőségektől eltérően, nem hozható majd összefüggésbe a vizsgálni kívánt jelenséggel. A kíváncsiság éppen a történések, összefüggések analitikusabb megközelítésére, a rendelkezésre álló információk mind teljesebb körű összegyűjtésére és feldolgozására motivál. Nyitottabbá teszi a kognitív funkciókat, elősegíti a másik ember irányába történő odafordulást. Mindez a másik perspektívájának felvételét segítheti elő, amely az egocentrikus perspektíva felvételével összeegyeztethetetlen tudatelméleti működésmódot feltételez.

Arra a kérdésre szintén választ kerestünk, hogy ha a vizsgált érzelmi minőségek közül egy vagy több valóban összefüggésbe hozható a „tudás átka” jelenség perceptuális szintű előfordulásával, vajon az/azok a „valódi”, úgynevezett *elsődleges érzelem*²⁸ formájában fejti/fejtik-e ki hatását/hatásukat az

²⁸ Victor A. Harris – Edward S. Katkin: Primary and secondary emotional behavior: An analysis of the role of autonomic feedback on affect, arousal, and attribution. Psychological Bulletin, vol. 82, no. 6, 1975, pp. 904–916.

elfogult perspektíva felvételre. Ha az derülne ki, hogy a vélekedéstulajdonítás elfogultságának megjelenéséhez elégséges valamely másodlagos érzelm átélése, az a fejlemény arra utalna, hogy az adott érzelm már pusztán kognitív szinten lezajló önattribúciója is elegendő lenne az elfogultságot előidéző folyamat kiváltásához. A kérdés tisztázása érdekében az érzelmi válaszokat kísérő galvanos bőrreakciókat elemeztük.

Hipotézisek

Az elmondottak alapján a következő várakozásainkat fogalmazzuk meg:

1. Amennyiben a súlyos morális megítélés alá eső társas helyzetekben a perceptuálisperspektíva-felvétel valakinél olyan személyekkel kapcsolatban aktiválódik, akik összefüggésbe hozhatók a benne keletkezett morális alapú *düh (felháborodás)* érzésével, akkor *a büntetési tendencia motiváló hatása következtében a perceptuálisperspektíva-felvétel egocentrikus irányba tolódik el vagy egocentrikus lesz.*

2. Feltételezzük, hogy az említett körülmények megléte esetén a *meglepetés mint bizonytalanságot involváló* és a *zavarodottság mint vélelmezhetően bizonytalanságot involváló* érzelmi minőségek hatására *a perceptuálisperspektíva-felvétel szintén eltolódik az egocentrikus perspektíva felvétele felé, vagy egocentrikus lesz.*

3. *A kíváncsiság nem lesz hatással a „tudás átka” megjelenésére.*

Módszerek

Személyek

A kísérletben kihallgatások lebonyolításában tapasztalt, elsősorban bűnügyi területen dolgozó tiszthelyettesek vagy rendőrtisztek, valamint a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Karának hallgatói vettek részt (N = 55, férfi = 43 [78,2 százalék], átlagéletkor = 30,58 év, szórás = 6,93, min. 20; max. 46 év, az iskolai végzettség átlaga 14,62 év, szórás 1,94, min. 12; max. 20). Közülük 27 személy akkor a kar hallgatója volt. Kontrollként a Fogarasi és munkatársai²⁹ által korábban már elvégzett kísérlet pedofilfeltételéhez kialakított kontrollcsoport eredményei szolgáltak. A kísérleti és kont-

²⁹ Fogarasi Mihály – Gerzsenyi Egon – Varga Laura Csilla: i. m.

rollcsoport korra és nemre egyaránt illeszkedett (korra: $d = 1,47$; nem szignifikáns [n. sz.], nemre: $X_r = 0,001$; n. sz.) A személyek Magyarországon élő, magyar anyanyelvű kaukázusiak voltak. Részvételükért nem kaptak semmilyen díjazást.

Eljárás

A kísérleti csoportnál követett eljárás

Miután a kísérleti személyekkel megismertettük a kísérlet célját és az eljárást, a résztvevők tájékozott beleegyezésüket adták a részvételükhöz.

A tesztszakasz ingeranyaga

Az ingeranyag egy 34 másodperc hosszú videofelvételből állt.

A videó indulásakor, a 0–7. másodperc között, két férfi láthatóan – de nem hallhatóan – beszélget egy forgalmas kereszteződésnél. Az arcukat kitakarjuk. A 8. másodperctől egyikük a járdára merőlegesen elsétált. A jelenetet rögzítő kamera a távolodó szereplővel szemben haladva követte őt. Így továbbra is látható volt az utcai forgalom, valamint a járda szélén maradt másik férfi. A távolodó szereplő 26 méter megtétele után megállt, a zsebéből előhúzott egy kazettát, és azt a magasba tartva, az utcasarkon továbbra is egy helyben álló, felé néző másik szereplővel szembe fordulva beszélni kezdett. A felvétel 0–10. másodperce között a természetessel megegyező, 81 decibel hangerővel hallatszik az utcai háttérzaj, amely a szereplő zajforrástól történő eltávolodásával párhuzamosan, fokozatosan és teljesen elhalkult. Majd a videóok perspektíva felvételre kritikus, befejező részletében, a 30–34. másodperc között hangzik el az üzenet.

Az elhangzó mondat a következő: „*Erre a kazettára felvettem, amikor egy hete megerőszkoltad a kisfiút.*” Hangereje a hangszóróknál 85 decibel volt.

A perspektíva felvétel alakulására vonatkozó hipotéziseink tesztelése érdekében terveztük meg az ingeranyag jellemzőit. Célunk egyfelől az volt, hogy a résztvevők számára *egyértelműen érzékelhetőek legyenek* az üzenet címzettjének, a „megvádolt személynek” észlelői perspektíváját meghatározó körülmények. Tehát az üzenet küldője („vádoló személy”) és a közte húzódó *távolság*, valamint *a zajos utcai környezet*. Hasonlóan jelentős volt, hogy a résztvevők előtt az is világos legyen, hogy *a saját észlelői perspektívájuk lé-*

nyegében megegyezik a „vádoló személy” beszélői perspektívájával. Ugyanis a szöveget virtuálisan mintegy *közvetlenül a beszélő melletti pozícióból, jelentős hangerővel, csendes környezetben* hallhatják.

A másik személy perceptuális perspektívájának sikeres felvételét úgy írhatjuk le, mint a résztvevők azon képességét, hogy az üzenet optimális feltételek mellett bekövetkező észleléséből eredő saját tudásukat, vélekedésüket nem azonosítják a partner eltérő észlelési kondíciókból származó tudásával, ismeretével. Mindez azt kívánja meg, hogy a vizsgált személyek képesek legyenek elvonatkoztatni a saját perspektívájuktól. Kísérletünkben e követelmény csak abban az esetben teljesülhetett, ha a résztvevők annak megítélése során, hogy a „megvádolt” személy mekkora valószínűséggel hallhatta a felé küldött üzenetet, számításba tudták venni a két szereplő közötti távolság, továbbá a „megvádolt” személy zajos környezetének az üzenet észlelését jelentősen korlátozó hatását. Ellenkező esetben a résztvevők a saját, kitűnő észlelői pozíciójukból (közelség, hangerő, csendes környezet) szerzett információjukat, illetve tudásukat tulajdonítanak a kérdéses szereplőnek – elmulasztva az ő perspektívájának felvételét. Utóbbi fejlemény jelentené az elfogult vélekedéstulajdonítást kiváltó „tudás átka” megjelenését.

A habituáció során bemutatott ingeranyag

A tesztfázis ingeranyagának egy húsz másodperc hosszú, módosított verziója alkotta a habituációs szakasz ingeranyagát.

A jelenet maga a kísérleti ingeranyag 8. másodpercétől kezdődött, amikor a felvétel egyik szereplője távolodni kezdett. A habituáció elérését szolgáló változatban lényeges körülmény, hogy nem volt hallható a forgalom háttérzaja, továbbá a két szereplő nem volt látható egymás mellett.

Hanganyaga a kísérleti szakasz ingeranyagában elhangzó mondatok első négy szavából állt: *„Erre a kazettára felvettem...”*

A habituációs fázis célja – szokásosan – egy olyan pszichofiziológiai állapot elérése volt, amely lehetőséget nyújt arra, hogy a tesztszakaszban a releváns ingerre (vagyis a teljes üzenet tartalmára) adott galvanos bőrellenállási reakciót (a továbbiakban: GBR) az inger megjelenését időben közvetlenül megelőző, de már habituált állapot GBR-értékével lehessen összehasonlítani. A releváns inger a vád és az annak bizonyítékáról megfogalmazott üzenet egésze (*„Erre a kazettára felvettem, amikor egy hete megerőszkoltad a kisfiút”*). Ugyanakkor legalább ilyen jelentőségű volt az az elvárásunk is, hogy

a habituáció folyamata ne terjedjen ki a kritikus inger jelentéséhez hozzájáruló kontextus lényegi összetevőire. Azt kívántuk elérni, hogy e kritikus inger kontextusba helyezett jelentését, amely a *saját/másik eltérő észlelői perspektíváját* jelentős mértékben határozza meg, a résztvevők szintén csak a tesztszakaszban ismerhessék fel. A perspektíva felvétel alakulását tükröző eredményeket e feltétel teljesülése esetén egyúttal összehasonlíthatjuk Fogarasi és munkatársai előzménykutatási eredményeivel.

A kritikus inger jelentésének kontextualitása nem feltétlenül magától értődő mozzanat. Az inger jelentését esetünkben két fő összetevő határozza meg. Egyrészt a szövegszerű tartalma (a „vádát” és a „bizonyíték” rendelkezésre állását megfogalmazó mondat), de épp ilyen, a jelentését árnyaló, azt gazdagító jelentősége van annak a körülménynek is, hogy az elhangzó állításnak van egy, a résztvevőkétől *eltérő észlelői perspektívájú* címzettje, a „vád” alanya a bemutatott jelenet része: ő az utcasarkon maradt másik személy. Célunk az volt, hogy a *kritikus inger valóban csak a tesztszakaszban kaphassa meg e gazdagabb, teljesebb (kontextuális) jelentését.* Ezért nem elég csak a releváns szövegrészt kivonnunk a habituáció hatása alól, de a habituáció folyamata a szóban forgó mondat mint üzenet jelentését megtehermentő kontextuális mozzanatra sem terjedhet ki. Könnyű belátni, hogy e jelentésmoduláló szövegkörnyezetet a jelenet két szereplője között meglévő kapcsolat felismerése hozza létre, amelyet a tesztfázis indító képsorában egymással szemben álló, egymással kommunikáló szereplőinek észlelése tesz lehetővé. E megfontolások indokolják, hogy a habituációs fázisban bemutatott ingeranyagok éppen ez a kontextusteremtő jelenetrészlet nem volt a része.

A tesztfázisban bemutatott ingeranyaghoz képest az utolsó eltérést az utcai háttérzaj kiszűrése jelentette. A habituációs ingeranyagot abból a megfontolásból terveztük meg ily módon, hogy az eltérő észlelői perspektívákat meghatározó sajátosságok – így a csendes vs. zajos akusztikus környezet is – kizárólag a tesztszakaszban fejthessék ki hatásukat. Ennek érdekében a résztvevők a jelen kísérleti elrendezésben is csak a tesztfázisban érzékelhették a háttérzajt. A habituációs fázis során már megszokott háttérzajmentes indító jelenetnek a tesztszakaszban bekövetkező váratlan zajossá válása – vélhetően együtt a szereplők közötti kapcsolat meglepő felismerésével – többnyire határozott GBR-t generált ugyan, azonban e reakció lecsengésére a kritikus inger megjelenéséig rendelkezésre álló idő teljes mértékben elegendőnek bizonyult, hiszen a tesztszakasz jelenetének kezdő képsoraira adott GBR felépülési idejét követően még 17–21 másodperc telik el a kritikus inger kezdetéig.

Eszközök

Az ingeranyagot mindkét kísérleti fázisban egy 44 centiméter (17,32 coll) átmérőjű számítógép-monitoron mutattuk be. A két hangszóró közvetlenül a monitor két oldalán helyezkedett el, a részt vevő személy felé fordítva.

A bőrellenállás aktuális értékeit egy EM-05.62 (*galvanic skin-response meter; GSR*) típusú GBR készülékkel rögzítettük.

A kísérlet menete

A kísérletben a személyek egyenként vettek részt. A résztvevők egy karoszekben ültek, testtartásuk függvényében megközelítőleg nyolcvan-száz centiméter távolságra a számítógép képernyőjétől.

Az instrukció a következőképpen hangzott: *„A kutatás annak feltárását tűzte ki céljául, hogy egy súlyos morális megítélésű eset kapcsán az emberben létrejövő különböző érzelmek befolyásolják-e azt a jelenséget, amikor egy másik személy nézőpontját igyekszünk figyelembe venni. Elsőként egy húsz másodperces videójelenetet fog látni, amelyet ismételten addig játszunk le, amíg a galvános bőrellenállást mérő készülék azt nem jelzi, hogy a videó önből már nem vált ki semmilyen reakciót, már megunt a jelenetet. Ez után ugyanennek a videónak egy pár másodperccel bővített változatát fogja látni, de csak egy alkalommal. A megtekintés után kétféle szubjektív becslést kérünk majd öntől. A becsléseknek nincs se jó, se rossz megoldásuk, a személyes véleményére vagyunk kíváncsiak.”*

A habituációs szakasz

A habituációs folyamat kontrollálása érdekében az ingeranyag ismételt bemutatása alatt az autonóm választ a GBR rögzítésével folyamatosan mértük. Az egyes bemutatások közötti szünet, a reakciók lecsengési idejének függvényében mintegy tíz-tizenöt másodperc volt. A videofelvételt annyiszor játszottuk le, ameddig a megelőző expozícióra kapott válaszokkal összehasonlítva az elhangzó üzenetre megjelenő GBR már nem változott meg. Személytől függően mindez minimum három, maximum hét ismételt bemutatást jelentett.

A tesztszakasz

A habituációs folyamatot sikerrel befejező résztvevőknek a kísérlet második etapjában, kb. tíz másodperc szünet után mutattuk be a tesztszakasz ingeranyagát.

A tesztfázisban a kritikus ingerre adott GBR-t a kritikus inger egészének megjelenése – vagyis az üzenet vége – és a teljes GBR felépüléséhez szükséges idő (megközelítőleg négy-nyolc másodperc) közötti időtartamban mérhető legnagyobb válaszkülönbség abszolút és százalékos értékben kifejezett adata adta meg.

Végezetül, a kísérlet zárószakaszában a résztvevőktől két dolog megítélését kértük. Részint arra voltunk kíváncsiak, hogy közvetlenül az üzenet elhangzása után, a kísérletben kontroll alatt tartott érzelmeket (meglepetés, zavarodottság, kíváncsiság, felháborodás) mekkora intenzitással tapasztalták tízfokú, Likert-típusú skálán kifejezve.

Továbbá, személyeink a válaszlapon azt is megjelölték, hogy becslésük szerint a „megvádolt” személy mekkora valószínűséggel hallotta meg a felé küldött üzenetet. A mérési tartomány nulla és száz százalék között volt értelmezett, tízszázalékos valószínűségi léptékű skálán megadva.

Az érzelmi intenzitás, valamint a perceptuálisperspektíva-felvételi skálák kitöltési sorrendjét, továbbá a válaszlapokon az egyes érzelmek megítélését szolgáló skálák bemutatási sorrendjét kiegyensúlyoztuk.

A „hallhatóság” becsült valószínűségi értéke jelölte ki azt a virtuális pozíciót, amelyből az adott résztvevő perceptuálisperspektíva-felvétele ténylegesen megtörtént. Így lehetővé vált, hogy a perspektíva felvétel két szélsőértéke – csak a saját vagy csak a másik (a résztvevő, illetve a „megvádolt” személy) – mellett *a lehetséges közbenső perspektívák felvételét is kontroll alatt tartsuk*. Így egy adott személy minél nagyobb valószínűséget tulajdonított annak, hogy a „megvádolt” szereplő hallhatta a felé küldött üzenetet, annál inkább és azzal arányosan támaszkodott a saját észlelői perspektívájára, és fordítva. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a valószínűségi értékek megadták annak mértékét, hogy a résztvevő perspektíva felvétele eltolódott-e, és ha igen, mennyire az egocentrikus pozíció felé. A magas „hallhatósági” becsléseket kifejező értékek a másik informáltságáról alkotott téves következtetést, végső soron az elfogult – a saját maga tudására alapozó – vélekedéstulajdonítást jelezték. A kilencszázalékos tényleges hallhatósági átlagértéket figye-

lembe véve³⁰ a *már inkább* a saját perspektívából származó tudás alapján történő vélekedéstulajdonítás (= a perspektíva felvétel egocentrikus irányú eltolódása) alsó határa a becsült ötvenöt százalékos hallhatósági valószínűségi értéktől kezdődik.

A saját perspektíva felvétel irányába történő (egocentrikus) eltolódás *mértékének kontrollálása újszerűnek* mondható. Az eddigi perspektíva felvétellel foglalkozó empirikus kutatások (egy kivétellel³¹) mind csakis a dichotóm kérdésfeltevés alapján operacionalizálták a jelenséget. Azt vizsgálták, hogy a saját vagy a másik személy perspektívájának felvétele történik-e. A két felvehető perspektíva közötti lehetséges átmeneteket nem azonosították, vagyis azt, hogy a megítélő vélekedéstulajdonításában *mennyire a saját és mennyire a másik* perspektívája érvényesül. Azonban *Sommerville és munkatársai* a fogalmi perspektíva felvételt vizsgálták. A perceptuális perspektíva felvétel kontrollálása terén nincs tudomásunk nem dichotóm mérési technika korábbi alkalmazásáról.

A kontrollfeltétel során követett eljárás³²

Inger

Az ingeranyag egy mozzanat kivételével megegyezett a jelen kutatás kísérleti csoportjának bemutatott videofelvétellel. Az egyetlen eltérés az volt, hogy az elhangzó üzenet „vadat” megfogalmazó utolsó három szavát nem foglalta magában. A kontrollcsoport résztvevői tehát ezt az üzenetrészt hallhatták: „*Erre a kazettára felvettem, amikor egy hete...*”

A kísérlet menete

Az instrukció értelemszerűen módosított változata után bemutattuk az ingeranyagot, majd a kísérleti csoport tagjai által is kitöltött perspektíva felvételi skálán kértük a „hallhatóság” valószínűségére vonatkozó becsléseket.

30 Egy utóvizsgálatunk során a videofelvétel eredeti helyszíni feltételeinek pontosan megfeleltetett modellhelyzetben a „megvádolt” személy pozícióját felvett résztvevők (N = 15) az üzenetből átlagosan 8,9 százalék (s = 15,3) szövegrészt hallottak. Tehát a szöveget valójában nem lehetett érteni.

31 Jessica A. Sommerville – Daniel M. Bernstein – Andrew N. Meltzoff: Measuring Beliefs in Centimeters: Private Knowledge Biases Preschoolers’ and Adults’ Representation of Others’ Beliefs. *Child Development*, vol. 84, iss. 6, 2013, pp. 1846–1854.

32 A Fogarasi és munkatársai hivatkozott kutatása során a pedofilfeltétel kontrollcsoportjával lebonyolított eljárás.

Adatelemzés

A tesztszakasz adatfeldolgozása

Kizárási szabályok

1. Nem vettük figyelembe azon személyek GBR-adatait, akik az utolsó habituációs próba során az elhangzó üzenetrészletre a kritikus ingerre adott GBR-értékkel összevethető intenzitású habituációs választ adtak. E feltétel sértése miatt két személy GBR-adatát zártuk ki.

2. Kénytelenek voltunk mellőzni azon GBR-adatok feldolgozását, amelyek nem lehetett ellentmondásmentesen értelmezni. E szükséges megkötés következtében egy személy GBR-adatát nem vehettük figyelembe.

Mindösszesen tehát három részvevő (5,5 százalék) GBR-adataival nem számolhattunk az adatelemzéskor.

A kísérleti alcsoportok meghatározása

Annak tesztelése, hogy személyeink a kritikus ingerre bennük keletkező érzelmi minőségeket vajon elsődleges vagy másodlagos érzelmek formájában élik-e át, megkövetelte, hogy *a kísérleti csoporton belül egy-egy alcsoportot különítsünk el*. E cél elérése érdekében a kísérleti csoportok tagjainak a kritikus ingerre megjelenő GBR-adataiból kiindulva két alcsoportot definiáltunk: az alacsony intenzitású autonóm választ adó személyekből a PED-alacsony alcsoportot (*PED-A*); a magas intenzitású autonóm választ adó személyekből a PED-magas alcsoportot (*PED-M*).

Tehát a PED-A alcsoportba azon résztvevők adatai kerültek, akik a kritikus ingerre viszonylag mérsékelt GBR-t adtak. Ezzel szemben a PED-M alcsoportot azok alkották, akiktől a releváns ingerre intenzívebb fiziológiás választ kaptunk.

A következőkben azt a módszert ismertetjük, amelynek révén a résztvevőket valamelyik alcsoportba (vagy egyikbe sem) soroltuk. A kutatás szempontjából az adekvát osztályba sorolási kritérium megválasztása döntő jelentőségű kérdés, mivel csak valamely bizonyítékkal alátámasztott megkülönböztetési szempont teheti lehetővé az imént megfogalmazott kérdés egzakt vizsgálatát.

Egy olyan mérhető kritériumot igyekeztünk kidolgozni, amelynek alapján egyértelműen megállapítható, hogy valamely, *kezdetben emocionálisan súlyozott inger már nem* generál érdemleges autonóm választ. A helyesen megválasztott módszer egyben kijelöli azt a legkisebb GBR-változási értéket, amely az „alacsony” alcsoportok releváns GBR-adatainak lehetséges alsó

korlátját jelöli ki. (Számszerűen minél kisebb a negatív előjelű bőrellenállás-változási érték, az annál nagyobb, intenzívebb autonóm választ jelez.)

Látszólag kézenfekvő megoldásként kínálkozik, hogy a habituációs fázis utolsó expozíciójakor kapott értékekre alapozzuk számításunkat. Azonban a felhasznált jelenet habituált része érzelmileg nem súlyozott ingeranyag.

Egy korábban végzett kutatás során³³ kapott eredmények segítettek a probléma megoldásában. Az akkori kísérletben intenzív undort keltő diaképekre habituálták a személyeket.³⁴ A kutatás adatai közül számunkra a habituációs folyamat lezárásakor kapott eredmények relevánsak, hiszen annak adatai éppen arra világítanak rá, hogy az eredetileg még érzelmileg hatékony ingeranyag semlegessé válását milyen GBR-változási értékek kísérték. Tehát az a kérdés, hogy az ilyen ingerek esetében miképpen írható le egzakt formában az, hogy már nem váltanak ki érdemi fiziológiás választ. Egyúttal arra is választ keresünk, hogy a GBR-változás mely értékétől kezdődően értelmezhetjük a reakciót érdemi változásként – amely a „magas” alcsoport már jelentősnek számító reakcióérték-határát adja meg.

A hivatkozott kutatásban³⁵ a sikeres habituáción áteső résztvevők (N = 14) az utolsó habituációs célú bemutatás alkalmával az ingeranyagra d átlag = $-1,8 \text{ k}\Omega$, $s = 5,07$; az elmozdulás arányát tekintve $d\%$ átlag = $-0,5\%$, $s = 1,42$ GBR-t adtak.

Az adatokat jelen kísérletünk céljára felhasználva megkaptuk, hogy a PED-A alcsoportot azon személyek alkotják, akiknek a kritikus ingerre megjelenő GBR-változására *egyszerre teljesül*, hogy az nem kisebb (alacsonyabb) az ismertetett előzménykutatásban kapott

1. $-1,8 \text{ kW}$ abszolút értéknél; és
2. $-0,5\%$ arányértéknél.

Így az „*alacsony*” alcsoportba tartozó személyek GBR-értékei a $\geq -2 \text{ k}\Omega$ és $\geq -0,5\%$ feltételnek tesznek eleget.

A PED-M alcsoport személyeit pedig az átlagnál legalább *egy szórással kisebb*, azaz

1. a $-1,8-5,07 \text{ k}\Omega = -6,87 \text{ k}\Omega$ vagy ennél alacsonyabb GBR-változási érték; és
2. a $-0,5-1,42\% = -1,92\%$ arányérték *együttesen* határozza meg.

³³ Fogarasi Mihály: Emocionális információ-feldolgozás. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest, 1982

³⁴ Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a düh érzelmi hatásának más érzelmi minőségektől izolált kontrollja azért nehéz, mert a düh és az undor rendszerint együtt jelenik meg az élményben. James Gross – Robert Levenson: Emotion elicitation using films. Cognition and Emotion, vol. 9, no. 1, 1995, pp. 87–108.

³⁵ Fogarasi Mihály: i. m.

Tehát a *PED-M* alcsoport résztvevőinek GBR-adatai $\geq -7 k\Omega$ és $\geq -2\%$ értékeket vehetnek fel.

Értelemszerűen mindazon személyek, akiknek a szóban forgó mindkét GBR-értéke vagy azok valamelyike e két övezet közé esik, *egyik alcsoportnak sem* a tagjai, mivel GBR-változási értékeik

1. $a \leq -2 k\Omega$; $\geq -7 k\Omega$; és/vagy
2. $a \leq -0,5\%$; $\geq -2\%$ közötti tartományba kerültek.

Az adatelemzés további metódusai

A következőkben bemutatjuk az adatelemzés során alkalmazott mindazon további elemzési szempontot, amelyet a kísérleti csoport és a két alcsoport esetében egyaránt követtünk.

A változók a következők voltak:

- a) *függő változó*: a *perspektívafelvétel* (a becsült „hallhatósági” valószínűségek);
- b) *független változók*: a *felháborodás*, a *zavarodottság*, a *meglepetés* és a *kíváncsiság intenzitásértékeinek* négy változója, a négy érzelm személyenként átlagolt értékeiből számolt *összesített érzelmiintenzitás-változó*, valamint a kritikus ingerre megjelenő GBR változásának százalékosan és abszolút értékben kifejezett értéke: rendre *GBR-d%*, *GBR-d*.

Elsőként megállapítottuk a változók értékeire az alapstatisztikai eredményeket, majd a kísérleti csoport és annak két alcsoportjának perspektívafelvételi értékeit a kontrollcsoport eredményeivel vetettük egybe. Ez után az egyes változók alapján összehasonlítottuk a *PED-A* és a *PED-M* alcsoport eredményeit.

A kutatás kérdésfeltevésai szempontjából a legfontosabb eredményeket a vizsgált érzelmi minőségek intenzitásértékei és a perspektívafelvétel értékei között azonosítható korrelatív kapcsolatok szorosságát célzó számításokból kaptuk meg. Továbbá megállapítottuk az együtt járás mértékét a vizsgált érzelmi minőségek intenzitásértékei és a GBR-értékek; a perspektívafelvétel adatai, valamint a GBR-értékek között (lineáris korrelációs számításokkal).

Végül több szempontú lineáris regresszióanalízist végeztünk annak megállapítása érdekében, hogy az egocentrikusperspektíva-felvétel varianciájáért az egyes, kontroll alatt tartott érzelmi minőségek intenzitásértékei mekkora valószínűséggel felelnek.

Eredmények

Leíró statisztikai eredmények

A kísérleti és kontrollcsoport, valamint a két kísérleti alcsoport alapstatisztikai eredményeit az 1. számú táblázatban foglaltuk össze.

1. számú táblázat
Leíró statisztikai eredmények

Csoportok	PED csoport N = 55		PED-M N = 21		PED-A N = 20		Kontroll N = 47		
	átlag	s	átlag	s	átlag	s	átlag	s	
Perspektíva-felvétel (%)	60,90	23,75	63,00	26,70	54,50	21,15	44,00	24,20	
GBR	GBR-d%	-2,16	4,36	-5,67	4,28	1,35	1,97	-	-
	GBR-d (kΩ)	-8,23	18,86	-22,38	21,73	4,47	6,11	-	-
Érzelmi intenzitás	Összesített érzelmi intenzitás	5,84	1,62	6,03	1,59	5,79	1,86	-	-
	Felháborodás	5,26	2,42	5,15	2,52	5,47	2,32	-	-
	Meglepetés	6,57	2,14	6,26	2,45	6,32	2,43	-	-
	Zavarodottság	5,02	2,30	4,68	2,56	5,55	2,28	-	-
	Kíváncsiság	6,68	2,08	7,10	1,91	6,47	2,59	-	-

A kísérleti csoport és a kontrollcsoport perspektíva-felvételi eredményeinek összehasonlítása

Elsőként a kontrollcsoporttól kapott eredményekkel hasonlítottuk össze kísérleti csoportunk adatait (1. számú ábra). A számítások arról tanúskodtak, hogy a kontrollcsoport, valamint a kísérleti csoport a perspektíva-felvétel változójára nézve számottevően különbözött ($z = -3,25$; $r_t = -3,42$; mindkettő $p < 0,01$).

Az alcsoportok és a kontrollcsoport perspektíva-felvételi eredményeinek összehasonlítása

A kontrollcsoport és a PED-M alcsoport perspektíva-felvételi változója $p < 0,05$ szinten tért el ($z = 2,54$; $r_t = 2,65$). Ez azt jelenti, hogy a kísérleti alcsoportunk személyei a kontrollcsoportéhoz képest összességükben számottevő

mértékben vettek fel egocentrikus jellegű perceptuális perspektívát. Ezzel szemben a PED-A alcsoportra a vizsgált változó értékei között nem találtunk eltérést ($z = -1,59$; n. sz.; $rt = -1,61$; n. sz.). Mindezt a 2. ábrán követhetjük nyomon.

A PED-A, illetve a PED-M alcsoportok ugyanakkor a perspektíva felvétel alapján nem térnek el egymástól ($z = 1,09$; n. sz.; $rt = 1,1$; n. sz.).

Az egyes érzelmi minőségek intenzitásértékeinek összehasonlítása

Az összes személyt figyelembe véve a *kíváncsiság* (6,68) és a *meglepetés* (6,57) átlagos szubjektív intenzitása bizonyult a legkifejezettebbnek ($z = 0,527$; n. sz.). E két érzelmi minőség tapasztalatával összehasonlítottuk a *felháborodás* (5,26), valamint a *zavarodottság* értékeit (5,02). Kiderült, hogy utóbbiak lényegesen kevésbé intenzív érzelmi élményként jelentkeztek a személyekben (a *kíváncsisággal* összehasonlítva rendre $z = -2,966$; $p < 0,01$, $z = -3,96$; $p < 0,01$, a *meglepetéssel* összevetve rendre $z = -3,03$; $p < 0,01$, $z = -3,765$; $p < 0,01$). Ugyanezt a megoszlást kaptuk a PED-M alcsoporton belül is. Ezzel szemben a PED-A alcsoporton belül nem tapasztalható e két-két érzelmi minőség intenzitásviszonyainak ilyen éles elkülönülése: csak a *zavarodottság/kíváncsiság* összevetése jelzett némi különbséget ($R+ = 38$, $R- = 115$; $p < 0,1$).

Mindazonáltal a PED-A, illetve a PED-M alcsoportok között nincs jelentős eltérés sem az egyes érzelmi intenzitás-változók értékei, sem a négy vizsgált érzelem átlagolt intenzitási adatai között (mindre $p > 0,1$; n. sz.). Az eredmények ilyen egyezősége azt jelzi, hogy *a kritikus ingerre adott alacsony vagy kifejezettebb autonóm válaszok* a csoport egészét tekintve *nem játszottak meghatározó szerepet a vizsgált négy érzelmi minőség önbeszámolóiban jelzett intenzitásértékeinek alakulásában.*

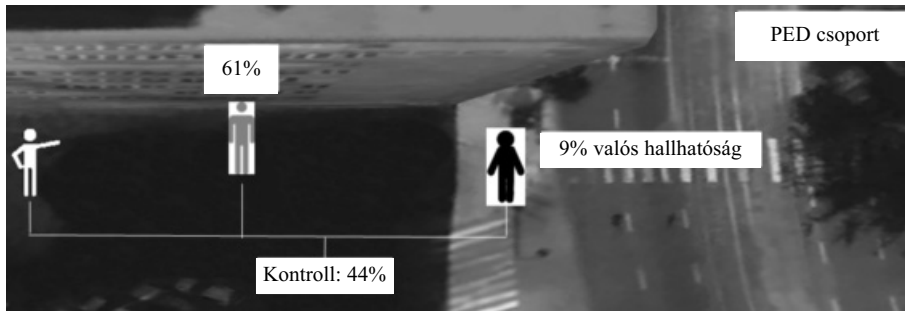
Az alcsoportok GBR-adatainak összehasonlítása

A kritikus ingerre adott GBR-értékek

A PED-A és PED-M alcsoportok GBR-értékei között megjelenő számottevő különbség (GBR-d%: $d = 6,79$; $p < 0,01$; GBR-d: $d = 5,33$; $p < 0,01$) természetesen nem meglepő, mivel éppen a GBR-változók adatsorai szerint alakítottuk ki alcsoportjainkat.

1. számú ábra

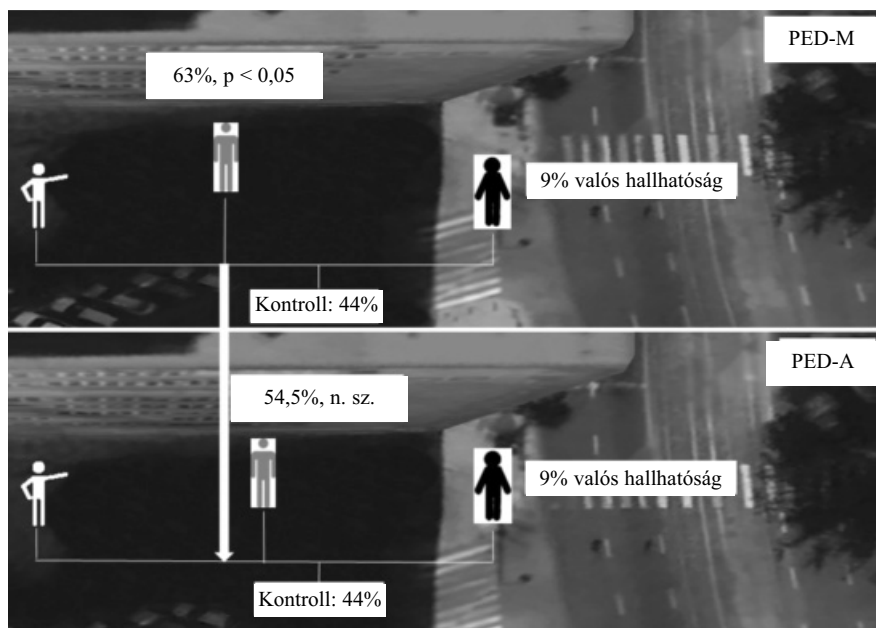
A kísérleti csoport perspektíva felvétele a kontrollcsoporttal összehasonlítva

Jelmagyarázat: fekete figura: a „megvádolt” személy
fehér figura: a „vádoló” személy
szürke figura helyzete: a kísérleti személy virtuális perspektíva felvételi pozíciója

2. számú ábra

A PED-M és a PED-A alcsoport perspektíva felvétele a kontrollcsoporttal összehasonlítva

Jelmagyarázat: fekete figura: a „megvádolt” személy
fehér figura: a „vádoló” személy
szürke figura helyzete: a kísérleti személy virtuális perspektíva felvételi pozíciója

A perspektíva felvétel („hallhatósági” valószínűségi értékek) és az egyes érzelmi minőségek intenzitásértékei közötti együtt járás

Kutatási kérdésfeltevéseink szempontjából a kontrollált változók között meghúzódó korrelatív jellegű kapcsolatok feltárása kiemelkedő jelentőségű.

A perspektíva felvétel sikerességét – mint ismertettük – a „hallhatósági” becslések által értelmezhetjük. Az eredmények értékelésekor azt is vizsgáltuk, hogy a százalékban kifejezett „hallhatósági” értékek és a vizsgált négy érzelem között létezik-e valamilyen szintű korrelatív kapcsolat.

Az összes kísérleti személyt együttesen számításba véve a perspektíva felvétel, valamint a *meglepetés* változói között érhető tetten együtt járás ($r = 0,288$; $p < 0,018$). A további érzelmi minőségek tekintetében nem mutatható ki korreláció (*felháborodás*: $r = 0,116$; n. sz.; *kíváncsiság*: $r = -0,007$; n. sz.; *zavarodottság*: $r = -0,097$; n. sz.). A lépésenkénti regresszióanalízis azonban azt jelezte, hogy a kísérleti csoport perspektíva felvételi eredményeiben megfigyelhető varianciát a *meglepetés* ($p = 0,023$) mellett a *zavarodottság* ($p = 0,07$) is magyarázza – bár csak tendenciaszinten.

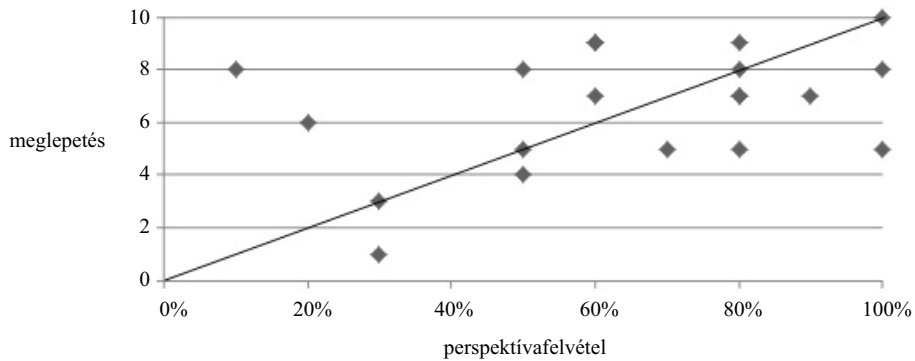
Az alcsoportonként végzett elemzések szerint a PED-A alcsoporton belül nincs korreláció az összesített érzelmi intenzitás-változó értékei, valamint a „hallhatóság” becslési adatai között ($r = 0,08$; n. sz.). A kifejezettebb arousalreakciót felmutató alcsoportnál viszont e két változó értékei együtt járnak ($r = 0,454$; $p < 0,05$).

Míg a PED-A alcsoport perspektíva felvételi eredményei, valamint a négy érzelem intenzitás-változói között semmilyen jelentős korreláció nem figyelhető meg, addig a PED-M alcsoportban két érzelem is szoros korrelatív kapcsolatban áll a perspektíva felvétel alakulásával. A *meglepetés* ($r = 0,383$; $p = 0,048$) és a *felháborodás* ($r = 0,535$; $p = 0,007$) intenzitásértékei együtt mozognak a *perceptuális perspektíva felvételi változó értékeivel* (3. és 4. számú ábra). A *kíváncsiság* ($r = -0,08$), valamint a *zavarodottság* ($r = 0,04$) és a perspektíva felvétel ellenben ebben a metszetben sem korrelál (mindre: $p > 0,1$; n. sz.).

A négy vizsgált érzelmi minőség hatását együttesen kezelő több szempontú, lépésenkénti regresszióanalízis eredményei szerint azonban a PED-M alcsoportban csak a megtapasztalt *felháborodás* az, amely a *perceptuális perspektíva felvételi változó varianciájáért* tendenciaszinten felelős ($t = 2,41$; $p = 0,08$).

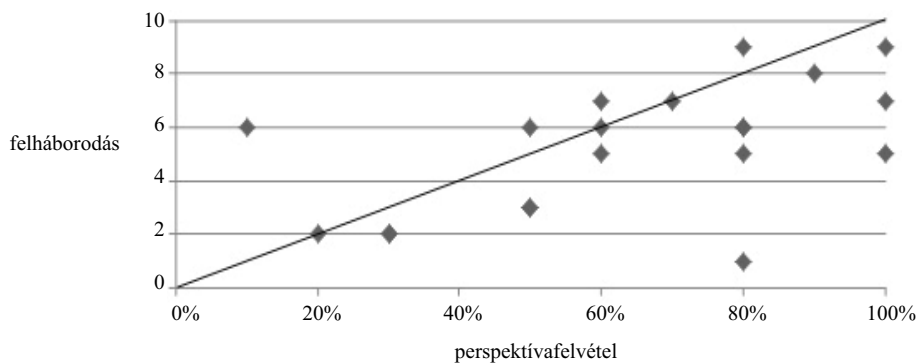
3. számú ábra

A meglepetés intenzitása és a perspektíva felvétel korrelatív kapcsolata a PED-M alcsoportban

4. számú ábra

A felháborodás intenzitása és a perspektíva felvétel korrelatív kapcsolata a PED-M alcsoportban

A perspektíva felvétel és a kritikus ingerre adott GBR korrelációi

A kísérleti csoportban mindkét GBR-változó értéke tendenciaszinten jár együtt a perspektíva felvétel változójának adatsorával (GBR-d%: $r = -0,257$; $p < 0,1$; GBR-d: $r = -0,245$; $p < 0,1$).

Kérdés, hogy e csoportszinten azonosítható összefüggés vajon mindkét PED alcsoportban megjelenik-e.

A perspektíva felvétel változója és a PED-M alcsoport GBR-d% változója között tendenciaszintű korrelatív kapcsolat mutatható ki ($r = -0,4$; $p < 0,1$), viszont a „hallhatóság” változója és az abszolút értékekben kifejezett GBR-értékek nem mozognak együtt ($r = -0,34$; n. sz.). Ezzel szemben a PED-A al-

csoporton belül egyik autonóm reakcióval összefüggő változó sem korrelál a perspektíva felvétel értékeivel (GBR-d%: $r = 0,137$; n. sz., GBR-d: $r = 0,03$; n. sz.).

Az egyes érzelmek intenzitásértékei és a kritikus ingerre adott GBR korrelációi

A csoport egészére vetítve egyik érzelm intenzitásértéke/GBR korrelatív kapcsolata sem bizonyult jelentősnek.

A PED-A alcsoportnál a *meglepetés* és a kontrollált autonóm válasz között tendenciaszerű korrelatív kapcsolatot rögzítettünk (GBR-d%: $r = -0,441$; $p < 0,1$; GBR-d: $r = -0,4$; $p < 0,1$). A *felháborodás* (GBR-d%: $r = 0,18$; n. sz.), a *zavarodottság* (GBR-d%: $r = 0,17$; n. sz.), valamint a *kíváncsiság* (GBR-d%: $r = -0,1$; n. sz.) esetén nincs korreláció.

A PED-M alcsoport eredményei: a kontroll alatt tartott érzelmi minőségek közül kizárólag az érdeklődésünk középpontjában álló *felháborodás* jár együtt szorosan a kritikus ingerre megjelenő GBR százalékban kifejezett arányértékeivel ($r = -0,5$; $p < 0,05$).

Megvitatás

Tanulmányunkban elsősorban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy egy fiktív, súlyos morális megítélésű bűncselekmény kontextusában a nyomozók körében tapasztalt, egocentrikus irányba eltolódott perceptuálisperspektíva felvétel háttérében vajon milyen érzelmi hatások húzódnak meg. Azonban ennek előfeltétele volt, hogy a bemutatott kísérletben – Fogarasi és munkatársai hivatkozott előzménykutatásának releváns eredményéhez hasonlóan – jelenjen meg az egocentrikus jellegű perspektíva felvétel. E feltétel maradéktalanul teljesült, hiszen az előzménykutatás pedofilfeltételében részt vevő, kihallgatási gyakorlattal bíró rendőrök és a jelen kísérleti csoport perspektíva felvételi átlagolt eredménye még számtanilag is megegyezik egymással (61-61 százalék).

Mindenekelőtt azt célszerű megvitatnunk, hogy az egocentrikusperspektíva felvétel lehetséges okai sorában már feltárt, nem (kategorialis) érzelmi jellegű tényezők segítségével a most kapott eredményeink mennyire értelmezhetők. A korábbi kutatások eredményeinek magyarázatai között kétféle performanciakorlát lehetséges szerepe is felvetődött. A perceptuális perspek-

tíva felvételét vizsgáló egyik empirikus munkájukban Keysar és munkatársai³⁶ megállapítása szerint a komplex, fókuszált figyelmet igénylő feladatok végzése közben már nem jut elégséges figyelmi kapacitás a másik személy saját észleléséből származó tudásának megítélésére. A figyelem elvonásának, megosztásának hasonló hatását igazolták más kutatások is³⁷. A fogalmi szintű perspektíva felvétel jelenségével összefüggésben a Birch és Bloom³⁸ által végzett kísérlet résztvevőinek időkényszer hatása alatt kellett a partner perspektívájának figyelembevételére alapozó döntéseket meghozniuk. A szerzők értelmezése szerint a saját perspektívából kiinduló, ezért hibás döntések oka az, hogy ilyen körülmények között a személyeknek nincs elég idejük arra, hogy a saját tudásukat képesek legyenek gátlás alá helyezni. Mivel kísérleti elrendezésünkben a válaszadásra semmilyen időkorlátot nem vezettünk be, továbbá, annak megítélése, hogy a „megvádolt személy” mekkora valószínűséggel hallotta a felé intézett közlést, nem tekinthető fókuszált figyelmet megkövetelő, összetett döntési folyamatnak, ezért az egocentrikus irányba eltolódott perspektíva felvételi eredményünkben a jelzett performanciakorlátok lehetséges értelmezési erejét elhanyagolhatónak tartjuk.

A felnőttkori egocentrikus perspektíva felvétel jelenségének értelmezésére dolgozták ki az interakciót lehetővé tévő kommunikatív helyzetben feltételezett spontán, automatikus perspektíva felvétel elmaradásának hipotézisét³⁹, valamint a döntési helyzetben megfigyelt másik személy döntését bejósoló, a racionális következtetések szerepére vonatkozó elképzelést⁴⁰. Azonban, tekintettel arra, hogy kísérleti elrendezésünk nem tette lehetővé a kísérleti személy és a partner közötti kommunikációt, továbbá a „megvádolt személy” sem állt valamely döntési alternatíva előtt, e két magyarázóelv eredményeink értelmezésében nem releváns.

Annál inkább jelentőséggel bírhat a megélt hatalmi potenciál szerepe. E faktor ugyanis érdemi hatást gyakorol az egocentrikus perspektíva felvételre⁴¹, és egyúttal nyomozókból összeállított kísérleti csoportunk tagjainak fog-

36 Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Jason S. Brauner: i. m.

37 Shuhong Lin – Boaz Keysar – Nicholas Epley: i. m.; Dana Schneider – Rebecca Lam – Andrew P. Bayliss – Paul E. Dux: Cognitive load disrupts implicit theory-of-mind processing. *Psychological Science*, no. 23, 2012, pp. 842–847.

38 Susan A. J. Birch – Paul Bloom (2004): i. m.

39 Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: i. m.

40 Susan A. J. Birch – Paul Bloom (2007): i. m.

41 Adam D. Galinsky – Joe C. Magee – M. Ena Inesi – Deborah H. Gruenfeld: Power and perspectives not taken. *Psychological Science*, no. 17, 2006, pp. 1068–1074.; Jennifer R. Overbeck – Vitaliya Droutman: i. m.

lalkozásuktól elválaszthatatlan sajátossága⁴². Könnyen meggyőződhetünk e tényező lehetséges értelmezési erejéről: ha önmagában is érdemlegesen magyarázza a pedofilfeltétel mellett általunk kapott elfogultsági hatást, akkor annak mindkét alcsoportunk esetében egyformán meg kellett volna jelennie. Hiszen a résztvevők mindkét alcsoporton belül egymással megegyező ismérvekkel bírtak. Az eredmények azonban nem ezt igazolják, mint láttuk, az egocentrikus jellegű perspektíva felvétel jelensége az alcsoportok közül csak a PED-M alcsoportban következett be.

Az egocentrikus perspektíva felvétel értelmezése kapcsán leírt nem (kategorialis) érzelmi tényezők ezek szerint nem kínálnak észszerű magyarázatot a pedofilfeltétel mellett a kísérleti csoportban tapasztalható elfogultság jelenségére. Ezért a továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a kontroll alatt tartott négy, különböző érzelmi minőség milyen szerepet játszott az elfogult vélekedéstulajdonítás megjelenésében.

*A kontroll alatt tartott érzelmi minőségek szerepe
a pedofilfeltétel egocentrikus perceptuális perspektíva felvételi eredményeiben*

A résztvevők összességében (PED csoport) a *meglepetés* és a *zavarodottság* együttesen adnak számot a vizsgált tudatelméleti funkció alakulásáért. A vizsgált négy érzelmi minőség bevonásával végzett lépésenkénti regresszióanalízis eredménye azonban rámutatott, hogy a *zavarodottság* csak a *meglepetés* jelenlétéhez kötötten bír tendenciaszintű értelmező potenciállal. Az utóbbi érzelmi minőség hatásának kiszűrése után a *zavarodottság* magyarázó ereje megszűnik. Fordítva nem ez a helyzet: a *zavarodottság* kikapcsolása után a *meglepetés* értelmező ereje továbbra is számottevő marad. Mindez azt valószínűsíti, hogy a vizsgált elemzési szinten a valóban releváns tényező a *meglepetés*, a *zavarodottság* élménye inkább csak moduláló hatású lehet. Ezzel ellentétesen a *felháborodás*, valamint a *kíváncsiság* érzelmi minőségei és a perspektíva felvétel között a korreláció a nullához közelítő értékeket vesz fel. Az eredmények ilyenén alakulása e ponton megerősíteni *látszik* mind

⁴² Jerome Skolnick: *Justice Without Trial: Law Enforcement in a Democratic Society*. John Wiley & Sons, New York, 1966; Lawrence W. Sherman: *Introduction: Toward a Sociological Theory of Police Corruption*. In: Lawrence W. Sherman (ed.): *Police Corruption. A Sociological Perspective*. Anchor Press, New York, 1974; Krémer Ferenc: *A rendőri szubkultúra és a korrupció néhány problémája*. *Belügyi Szemle*, 1998/10., 34–64. o.; Fogarasi Mihály: *A rendőri oktulajdonítások szociális reprezentációi*. *Pszichológia*, 2005/1., 27–69. o.

Todd és munkatársai⁴³, mind Bukowski és Samson⁴⁴ újabban közölt felismerését, amely szerint a *düh* nem gyakorol hatást a perceptuálisperspektíva-felvételén keresztül szerveződő egocentrikus vélekedéstulajdonításra.

Egy további, fontos mozzanatra is szeretnénk felhívni a figyelmet. A kísérleti csoportban a *meglepetés* és a *kíváncsiság* átlagolt szubjektív intenzitása egymással megegyezőnek bizonyult. Mégis e két, egyforma intenzitással megélt érzelm közül csakis az előbbi áll korrelatív kapcsolatban a függő változóval, a *kíváncsiság* nem. E fejleményből úgy tűnik, a nyomozóknál nem a *meglepetés* érzelmi tapasztalatának erőssége lehet felelős a perceptuális szinten megjelenő „tudás átka” helyzethez kötődő elfogultságot okozó hatásáért. Az eddigiekben ismertetett, meglehetősen egyértelműnek tűnő helyzet azonban alapvetően megváltozik, amint elemzésünk fókuszát a kísérleti személyek összességéről áthelyezzük a PED csoport két alcsoportjára, a PED-A és a PED-M alcsoportra.

A PED-A alcsoport eredménye éppen az egocentrikus jellegű perspektíva-felvételt jelző határérték alatt marad (54,5 százalék), és a kontrollcsoporttól sem tér el jelentősen. Ellenben a kifejezettebb autonóm válasszal leírható PED-M alcsoport egocentrikus irányba eltolódott válasszal jellemezhető (63 százalék), amely a kontrollcsoportéhoz képest számottevően különbözik. Az eredmények e megoszlásából következik, hogy a pedofilfeltételnek kitett személyek csoportszinten megfigyelt *egocentrikus irányú perspektíva-felvételi eltolódása* nem a PED csoport egészének, hanem a két alcsoportot figyelembe véve *kizárólag a PED-M alcsoportnak tulajdonítható*.

A következőkben kísérletet teszünk a jelenség hátterében meghúzódó okok feltárására.

A négy, vizsgált érzelmi minőség összesített intenzitásértékéből konstruált változónk és a perspektíva-felvétel változója közötti együtt járás vizsgálata szintén az alcsoportok közötti markáns különbségre derített fényt. Láthatuk, hogy a két alminta közül csakis a PED-M alcsoport esetében járnak együtt a kísérleti helyzetben keletkezett érzelmek összesített intenzitását jelző változó, valamint a perspektíva-felvétel értékei ($r = 0,454$; $p < 0,05$). Mindez arra utal, hogy a PED-M alcsoportban nagyobb arányban megjelenő egocentrikus perceptuálisperspektíva-felvétel jelensége mögött minden bizonnyal valamilyen emocionális tényező játszhat meghatározó szerepet.

43 Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

44 Henryk Bukowski – Dana Samson: i. m.

Mindenekelőtt ismét az egyes érzelmi minőségek átlagolt szubjektív intenzitáskülönbségeinek lehetséges hatását vizsgáltuk meg. A két alcsoport azonban sem az érzelmek átlagolt intenzitásértékei, sem az egyes, kontroll alatt tartott érzelmi minőségek intenzitásadatai alapján nem különbözik egymástól. Az alcsoportok jelentékenyen eltérő perceptuálisperspektíva-felvételi eredményeit tehát nem lehetséges önmagában a személyekben létrejött érzelmek különböző erősségével értelmezni.

Várakozásunknak megfelelően a *kíváncsiság* intenzitásértékei az alcsoportokon belül sem jártak együtt a perspektíva-felvétel értékeivel. A harmadik hipotézisben megfogalmazottakkal összhangban e fejlemény arra utal, hogy a *kíváncsiság* élménye *nem lehet felelős* sem a kísérleti csoport egésze, sem a PED-M alcsoport kapcsán megjelent elfogultsági jelenségért.

Azonban, meglepetést okozva azt az összefüggést kaptuk, hogy a teljes minta esetében tapasztaltakkal ellentétben, a *meglepetés* és a *zavarodottság* élménye a PED-M alcsoportban *már nem* magyarázza meg a függő változó értékeiben megfigyelhető varianciát.

Mindamellettt sikerült azonosítanunk azt az érzelmi minőséget, amely a PED-M alcsoportban minden bizonnyal felelőssé tehető az elfogult vélekedéstudajdonítás jelenségéért. Amint az eredmények ismertetésekor már bemutattuk, a *felháborodás* (morális háttérű *düh*) élménye jelentős magyarázó erővel bír a perceptuálisperspektíva-felvétel valószínűségi értékeiben bekövetkezett variabilitás kapcsán. Hangsúlyosabbá teszi az összefüggést az a fejlemény, amely szerint csak a PED-M alcsoport résztvevőire igaz, hogy az *intenzívebb felháborodásról* (legalább 7-es értékű) *beszámoló személyek perceptuálisperspektíva-felvétele kivétel nélkül egocentrikus irányba mozdult el.*

Szögezzük le azt is, hogy abban a PED-A alcsoportban, amelynek résztvevői összességükben sikeresen vették fel az üzenet címzettjének észlelői perspektíváját, egyik érzelmi minőséget sem lehetett korrelatív típusú összefüggésbe hozni a perspektíva-felvétel alakulásával.

Az a tény, amely szerint az intenzívebb *felháborodás* jellemzően csak a kritikus ingerre magas GBR-t adó PED-M alcsoport személyeinél jár együtt a perceptuálisperspektíva-felvétel egocentrikus irányba történő elmozdulásával, úgy értelmezhető, hogy e kapcsolat megjelenésének egyik előfeltétele lehet a fokozott autonóm válasz háttérén létrejövő érzelmi reakció. Ezt támasztja alá az is, hogy a PED-A alcsoport résztvevői által a hasonlóan intenzív, de érdelemi autonóm reakció nélkül, másodlagos érzelemként megélt⁴⁵ *felháborodás*

⁴⁵ Victor A. Harris – Edward S. Katkin: i. m.

nem hozható összefüggésbe a szóban forgó elfogult tudatelméleti reakcióval. Kérdés, vajon a PED-M alcsoportban tapasztalható kifejezettebb autonóm válasz egyúttal elsődleges érzelmi minőséget⁴⁶ is jelent-e. Az érintett alcsoport résztvevői körében a *felháborodás* változójának intenzitásértékei és az autonóm reakciókat tükröző GBR szoros korrelatív kapcsolatban áll egymással. Így a kritikus inger által kiváltott magasabb hőfokú *felháborodás* élménye *részben* azért függhet össze a pedofilfeltétel mellett megjelenő egocentrikus perspektíva felvételével, mert azt az érintett személyek *tényleges indulati színezetű, primer, „valódi” érzelmi minőségként élik át.*

A már említett, legújabban napvilágot látott két tanulmány⁴⁷ alapján azt vélelmezzük, hogy önmagában az erős és primer érzelmeként megélt morális alapú düh az elfogult perceptuálisperspektíva-felvétel *szükséges, de nem elégséges faktora.* A hatás megjelenésének másik, elengedhetetlen feltétele az lehet, hogy a *felháborodás* által generált fokozott büntetési tendencia⁴⁸ – amit mindközönségesen talán bosszúvágnak is nevezhetünk – érvényre juttatására a nyomozó lehetőséget lásson vagy kapjon. Kísérleti elrendezésünk szimbolikusan éppen ezt tette lehetővé: mind a megbüntetendő személy (a „megvádolt” szereplő), mind a büntetés, az elégtétel módozata szimbolikusan adott volt.

Végző soron, a most kapott eredményeink alapján úgy tűnik, hogy a morális háttérű düh, azaz a *felháborodás* érzelmi tapasztalata *abban az esetben növeli meg a perceptuálisperspektíva-felvétel egocentrikus irányba történő eltolódásának esélyét, ha egyidejűleg három feltétel teljesül.* Jelesül a tapasztalt érzelmek *1. intenzív; 2. primer emóció; amely mellett 3. a fokozott büntetési tendencia („bosszúvágy”) legalább részlegesen kielégíthető.*

Az első hipotézisben megfogalmazott várakozásunk tehát azzal a megszorítással teljesül, amely szerint az *elsődleges érzelmeként* megtapasztalt felháborodás élménye az, amely az elfogult vélekedéstulajdonítást előidéző, a perceptuálisperspektíva-felvételen alapuló „tudás átka” megjelenésében lényegi szerepet játszik.

Külön figyelmet szükséges fordítanunk a *meglepetés* (és a kifejtett megszorítások figyelembevételével a *zavarodottság*) perspektíva-felvételi eredményeinkre gyakorolt látszólag ellentmondásos hatására. Vajon miként lehetséges azt a kettős eredményt értelmezni, amely szerint elsősorban a *meglepetés*

46 Victor A. Harris – Edward S. Katkin: i. m.

47 Henryk Bukowski – Dana Samson: i. m.; Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: i. m.

48 Julie H. Goldberg – Jennifer S. Lerner – Philip E. Tetlock: i. m.

a kísérleti csoport egészében jelentős mértékben értelmezi a perspektíva-felvétel variációját, míg az ugyanolyan markáns elfogultsági hatást felmutató PED-M alcsoportban erre már nem képes? Úgy tűnik, hogy e kettős szerepe akkor érthető meg a legjobban, ha azt a *felháborodás* hatásával párhuzamosan elemezzük. Az eredményeket közelebbről szemügyre véve látható, hogy a kísérleti csoport egészében a *felháborodás* és a perspektíva-felvétel változója között semmilyen együtt járás nem volt kimutatható. E fejlemény könnyen értelmezhető, hiszen a résztvevők összessége felölelte a *felháborodást* másodlagos érzelmeként megélt személyeket is (PED-A alcsoport és az alcsoportokba nem tartozó résztvevők). Ebben az érzelmi kontextusban, ahol tehát a *felháborodás* élménye nincs összefüggésben az elfogultság jelenségével, a kontrollált érzelmi minőségek közül a *meglepetés* a valóban releváns tényező. Az eredmény teljesen egybevág a Todd és munkatársai⁴⁹ által a *meglepetés*, valamint az *állapotszorongás* egocentrikusperspektíva-felvételre irányuló hatása kapcsán feltártakkal.

Ezzel szemben, mindazon érzelmi helyzetben, amely során a *felháborodás* elsődleges érzelmi élményként van jelen – és pontosan ezt figyelhetjük meg a PED-M alcsoport résztvevői körében –, a vele együtt átélt *meglepetés* és *zavarodottság* már *elveszti a perspektíva-felvétel alakulásában betöltött értelmező erejét*. Mindez annak ellenére következett be, hogy az előbbi érzelmi minőség a PED csoportban tapasztaltakkal összehasonlítva még szorosabb korrelatív kapcsolatban állt a perceptuális alapon létrejövő vélekedéstulajdonítás változójával (rendre $r = 0,29, 0,38$). Sőt, a *felháborodás* és a *meglepetés* *rendkívül szorosan együtt járó érzelmi párost alkotva jelent meg az élményben* ($r = 0,622; p = 0,003$). Az elmondottak alapján azt a feltételezést kockáztatjuk meg, amely szerint a négy kategoriális érzelmi minőséget magában foglaló emocionális erőterben a perceptuális perspektíva felvételére – ezen belül annak az egocentrikus pólus felé történő elmozdulására – a *meglepetés*, valamint a *zavarodottság* *csak abban az esetben gyakorolhat érdemleges hatást, ha az indulati töltéssel bíró, primer felháborodás tapasztalata nincs meghatározóan jelen*. Úgy tűnik, hogy a második hipotézisben megfogalmazott várakozásunk teljesülését ez az összefüggés árnyalja.

Az eredmények összességükben azt valószínűsítik, hogy az egocentrikus irányba eltolódó perceptuális perspektíva felvételén alapuló „tudás átka” jelenség magyarázatában az intenzív, elsődleges érzelmeként megélt *felhábo-*

49 Andrew R. Todd – Alison W. Brooks – Matthias Forstmann – Pascal Burgmer – Adam D. Galinsky: Anxious and Egocentric: How Specific Emotions Influence Perspective Taking. *Journal of Experimental Psychology*, vol. 144, no. 2, 2015, pp. 374–391.

rodás bizonyos feltételek mellett nagyobb értelmezési potenciállal bír, mint a bizonytalansági élmény redukcióját célzó lelki történések. Ez abban az esetben várható, ha a primer felháborodás mellett megjelenik a fokozottabban aktíváló büntetési tendencia részleges kielégíthetőségének vélt vagy valós lehetősége.

Következtetések

Mindezek tükrében megállapíthatjuk, hogy a perceptuálisperspektíva-felvétel egocentrikus irányba való elmozdulása bizony számottevő és – a nyomozások szempontjából – akár káros hatással is járhat. Ugyanis nagy a jelentősége annak, hogy a nyomozók, kihallgatók, vagyis azok, akik az adott kihallgatási cselekményt (kutatásunkban: felismerésre bemutatást, bizonyítási kísérletet és kihallgatást) végzik, fel tudják-e venni a tanú vagy gyanúsított perspektíváját. Ha ez nem sikerül, egocentrikus nézőpontból értékelik a szakemberek a vallomásokot, elhangzottakat. Tehát elfogultak lesznek, és adott esetben az ártatlan gyanúsítottat bűnösnek vagy a tanút hazugnak tarthatják.

Az eredményeket figyelembe véve egy felismerésre bemutatás, vagy a kísérletünkben modellezett bizonyítási kísérlet során a nyomozók intenzív, elsődleges (primer) érzelmként átélt morális dühe, felháborodása esetén egyértelműen kialakul a torzítás – elfogultságuk nem teszi lehetővé számukra a helyes, valós következtetések levonását. Ilyen intenzív érzelmeiket kifejezetten a súlyos morális megítélés alá eső bűncselekmények (például pedofília) válhatnak ki. Érthető ezáltal, hogy ilyen szituációkban harmadik pilléreként, fokozott mértékben jelenik meg a büntetési tendencia is, vagyis a nyomozók erősebb érzéseiként jelentkeznek, hogy a gyanúsítottak bűnhődnie kell.

A korábbiakban már említettük, hogy a kihallgatásokon perceptuálisperspektíva-felvételről nem beszélhetünk. Csakis fogalmi szinten történik a másik személy szemszögébe való behelyezkedés, illetve mint láttuk, bizonyos esetekben ennek kísérlete. Keysar és munkatársai⁵⁰ két kutatásának eredményeiből is kiderült, hogy a perspektíva-felvétel e két típusa között, azok egocentrikus alakulása szerint nincs különbség. Így alappal feltételezhetjük, hogy a perspektíva-felvétel egocentrikus irányba való eltolódása nemcsak a bizonyítási kísérlet, illetve a felismerésre bemutatás alkalmával történhet – ahol

⁵⁰ Boaz Keysar – Dale J. Barr – Jennifer A. Balin – Jason S. Brauner: i. m.; Boaz Keysar – Shuhong Lin – Dale J. Barr: i. m.

perceptuális szinten zajlik a perspektíva felvétel –, hanem a kihallgatások során, vagyis a fogalmi szintű perspektíva felvétel során is.

A kutatás korlátai és további lehetséges irányai

A bemutatott empirikus munka során kapott eredmények érvényessége nem elhanyagolható mértékben függ attól, hogy az alacsony, illetve magas autonóm válaszövezet határait mennyire sikerült szakmai/tudományos értelemben kielégítően meghatároznunk. Nem fér hozzá kétség, hogy az igazán hiteles kritériumokat a jelen kísérletben alkalmazott, emocionálisan súlyozott kritikus ingerre történő habituációs folyamat végén nyerhető adatokra alapozva kaphatnánk meg. Ezek hiányát tartjuk az eredmények értelmezése terén az egyik fő korlátnak. Ugyanakkor az alkalmazott eljárás adekvát jellegét támogatja az a tény, amely szerint a ténylegesen figyelembe vett metódus alapján számított határértékek, valamint – bizonyos értelemben ennek kontrolljaként – a nem kritikus ingeranyagra a habituációt követően adott reakciók eredményei megegyeznek.

Bár az autonóm válaszok kontrollálásához alkalmazott GBR-technika megfelelő és széles körben használt indikátor, mégis úgy véljük, hogy a kutatás jövőbeni folytatásakor a fiziológiai reakciókban bekövetkező változások teljesebb körű feltárása érdekében a szívválaszok nyomon követése szintén elengedhetetlen.

Szintén a kutatási eredmények értelmezési lehetőségeit korlátozza, hogy a kísérleti elrendezés csak a súlyos morális kontextust magában foglaló helyzetben megfigyelhető perspektíva felvételi történésekre fókuszált. Így nem nyílt mód arra, hogy a kapott eredményeket valamely, morális értelemben kevésbé elítélhető élethelyzetet modelláló szituációra adott reakciókkal vethessük össze. Jeleztük, hogy az ismertetett kísérlettel párhuzamosan már folyamatban van az a kontrollvizsgálatunk, amely éppen e hiányosság kiküszöbölését célozza. Ennek eredményeit egy további tanulmányban tervezzük közreadni.

A kísérlet kérdésfeltevése az ingeranyagban szerepeltetett, a gyanúsítottai pozícióval analóg helyzetet betöltő „megvádolt” karakter perceptuális perspektívájának sikeres vagy kevésbé sikeres felvételére irányult. Az ingerként szolgáló videójelenet másik szereplője, a (fiktív) bűncselekmény elkövetéséről bizonyítékkal bíró „vádoló” karakter nyomozói/nyomozati szempontból egyúttal a potenciális tanú helyzetét is betölti. Izgalmas lehetőségként vetődik fel annak vizsgálata, hogy a büntetőeljárás szakemberei mit

gondolhatnak arról, hogy e lehetséges tanúfigura szerint a jelenet „megvádolt” személye mennyire hallhatta a felé kiáltott információt. Tudatelméleti összefüggésben mindezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy kísérleti személyeink az adott feltételek között milyen, a másodrendű intencionális szintet magában foglaló, valamely másik személynek tulajdonított perspektíva felvételén alapuló vélekedéstulajdonítási folyamatokkal jellemezhetők. Az így kapható adatoknak az itt bemutatott – a résztvevők saját perceptuálisperspektíva-felvételére vonatkozó – eredményekkel történő összehasonlítása pedig arra adhatna választ, hogy a primer érzelemként megélt felháborodás hatása vajon a lehetséges tanúknak tulajdonított perspektíva felvételét éppúgy egocentrikus jellegűvé teszi-e, mint ahogy az a potenciális gyanúsítottak kapcsán bekövetkezett.

HIVATKOZÁSOK

Ames, Daniel R.: Inside the mind-reader’s toolkit: projection and stereotyping in mental state inference. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 87, 2004, pp. 340–353.

Ask, Karl – Granhag, Par Anders: Hot Cognition in Investigative Judgments: The Differential Influence of Anger and Sadness. *Law & Human Behavior*, no. 31, 2007, pp. 537–551.

Baron-Cohen, Simon – Leslie, Alan M. – Frith, Uta: Does the autistic child have a “theory of mind”? *Cognition*, no. 21, 1985, pp. 37–46.

Baron-Cohen, Simon: Social and pragmatic deficits in autism: cognitive or affective? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, no. 18, 1988, pp. 379–402.

Birch, Susan A. J. – Bloom, Paul: Understanding children’s and adults’ limitations in mental state reasoning. *Cognitive Sciences*, vol. 8, no. 6, 2004

Birch, Susan A. J. – Bloom, Paul: The Curse of Knowledge in Reasoning About False Beliefs. *Psychological Science*, vol. 18, no. 5, 2007

Bukowski, Henryk – Samson, Dana: Can emotions influence level-1 visual perspective taking? *Cognitive Neuroscience*, 2015, pp. 1–10.

Camerer, Colin – Loewenstein, George – Weber, Martin: The curse of knowledge in economic settings: an experimental analysis. *Journal of Political Economy*, no. 97, 1989, pp. 1232–1254.

Epley, Nicholas – Keysar, Boaz – Van Boven, Leaf – Gilovich, Thomas: Perspective taking as egocentric anchoring and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 287, 2004, pp. 327–339.

Fogarasi Mihály: Emocionális információ-feldolgozás. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest, 1982

Fogarasi Mihály: A rendőri oktulajdonítások szociális reprezentációi. *Pszichológia*, 2005/1., 27–69. o.

- Fogarasi Mihály – Gerzsenyi Egon – Varga Laura Csilla:** A morálisan elítélt viselkedésmódok perspektíva felvételre gyakorolt hatásai rendőrök és civilek körében. Megjelenés alatt.
- Galinsky, Adam D. – Magee, Joe C. – Inesi, M. Ena – Gruenfeld, Deborah H.:** Power and perspectives not taken. *Psychological Science*, no. 17, 2006, pp. 1068–1074.
- Goldberg, Julie H. – Lerner, Jennifer S. – Tetlock, Philip E.:** Rage and reason: the psychology of the intuitive prosecutor. *European Journal of Social Psychology*, no. 29, 1999, pp. 781–795.
- Gross, James – Levenson, Robert:** Emotion elicitation using films. *Cognition and Emotion*, vol. 9, no. 1, 1995, pp. 87–108.
- Harris, Victor A. – Katkin, Edward S.:** Primary and secondary emotional behavior: An analysis of the role of autonomic feedback on affect, arousal, and attribution. *Psychological Bulletin*, vol. 82, no. 6, 1975, pp. 904–916.
- Keysar, Boaz – Barr, Dale J. – Balin, Jennifer A. – Paek, Timothy S.:** Definite reference and mutual knowledge: Process models of common ground in comprehension. *Journal of Memory and Language*, no. 39, 1998, pp. 1–20.
- Keysar, Boaz – Barr, Dale J. – Balin, Jennifer A. – Brauner, Jason S.:** Taking perspective in conversation: The role of mutual knowledge in comprehension. *American Psychological Society*, vol. 11, no. 1, 2000, pp. 32–38.
- Keysar, Boaz – Lin, Shuhong – Barr, Dale J.:** Limits on theory of mind use in adults. *Cognition*, no. 89, 2003, pp. 25–41.
- Krémer Ferenc:** A rendőri szubkultúra és a korrupció néhány problémája. *Belügyi Szemle*, 1998/10., 34–64. o.
- Krienen, Fenna M. – Tu, Pei Chi – Buckner, Randy L.:** Clan mentality: Evidence that the medial prefrontal cortex responds to close others. *Journal of Neuroscience*, no. 30, 2010, pp. 13906–13915.
- Langdon, Robyn – Coltheart, Max:** Visual perspective-taking and schizotypy: evidence for a simulation-based account of mentalizing in normal adults. *Cognition*, no. 82, 2001, pp. 1–26.
- Lazarus, Richard S.:** Emotion and adaptation. Oxford University Press, New York, 1991
- Lerner, Jennifer S. – Goldberg, Julie H. – Tetlock, Philip E.:** Sober second thought: The effects of accountability, anger, and authoritarianism on attributions of responsibility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, no. 24, 1998, pp. 563–574.
- Lin, Shuhong – Keysar, Boaz – Epley, Nicholas:** Reflexively mindblind: Using theory of mind to interpret behavior requires effortful attention. *Journal of Experimental Social Psychology*, no. 46, 2010, pp. 551–556.
- Ortony, Andrew – Clore, Gerald L. – Collins, Allan M.:** The cognitive structure of emotions. Cambridge University Press, New York, 1988
- Overbeck, Jennifer R. – Droutman, Vitaliya:** One for all: Social power increases self-anchoring of traits, attitudes, and emotions. *Psychological Science*, no. 24, 2013, pp. 1466–1476.
- Piaget, Jean – Inhelder, Bärbel:** The child's conception of space. Routledge–Kegan Paul, London, 1956

- Premack, David – Woodruff, Guy:** Does the chimpanzee have a “theory of mind”? *Behaviour and Brain Sciences*, no. 4, 1978, pp. 515–526.
- Roseman, Ira J.:** Cognitive determinants of emotions: A structural theory. In: **Shaver, Philip (ed.):** Review of Personality and Social Psychology: Emotions, relationships, and health. 1984, pp. 11–36.
- Savitsky, Kenneth – Keysar, Boaz – Epley, Nicholas – Carter, Travis – Swanson, Ashley:** The closeness communication bias: Increased egocentrism among friends versus strangers. *Journal of Experimental Social Psychology*, no. 47, 2011, pp. 269–273.
- Schneider, Dana – Lam, Rebecca – Bayliss, Andrew P. – Dux, Paul E.:** Cognitive load disrupts implicit theory-of-mind processing. *Psychological Science*, no. 23, 2012, pp. 842–847.
- Sherman, Lawrence W.:** Introduction: Toward a Sociological Theory of Police Corruption. In: **Sherman, Lawrence W. (ed.):** Police Corruption. A Sociological Perspective. Anchor Press, New York, 1974
- Skolnick, Jerome:** Justice Without Trial: Law Enforcement in a Democratic Society. John Wiley & Sons, New York, 1966
- Smith, Craig A. – Ellsworth, Phoebe C.:** Patterns of cognitive appraisal in emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 48, 1985, pp. 813–838.
- Sommerville, Jessica A. – Bernstein, Daniel M. – Meltzoff, Andrew N.:** Measuring Beliefs in Centimeters: Private Knowledge Biases Preschoolers’ and Adults’ Representation of Others’ Beliefs. *Child Development*, vol. 84, iss. 6, 2013, pp. 1846–1854.
- Todd, Andrew R. – Hanko, Karlene – Galinsky, Adam D. – Mussweiler, Thomas:** When focusing on differences leads to similar perspectives. *Psychological Science*, no. 22, 2011, pp. 134–141.
- Todd, Andrew R. – Brooks, Alison W. – Forstmann, Matthias – Burgmer, Pascal – Galinsky, Adam D.:** Anxious and Egocentric: How Specific Emotions Influence Perspective Taking. *Journal of Experimental Psychology*, vol. 144, no. 2, 2015, pp. 374–391.
- Wellman, Henry M. – Lempers, Jacques D.:** The naturalistic communicative abilities of 2 year olds. *Child Development*, no. 48, 1977, pp. 1052–1057.
- Wimmer, Heinz – Perner, Josef:** Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children’s understanding of deception. *Cognition*, no. 13, 1983, pp. 103–128.
- Wu, Shali – Keysar, Boaz:** Cultural effects on perspective taking. *Psychological Science*, 18, 2007, pp. 600–606.
- Wu, Shali – Barr, Dale J. – Gann, Timothy M. – Keysar, Boaz:** How culture influences perspective taking: Differences in correction, not integration. *Frontiers in Human Neuroscience*, no. 7, 2013, p. 822.